

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Факультет суспільно-гуманітарних наук
Кафедра всесвітньої історії

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

РОМАНІЗАЦІЯ БРИТАНІЇ(І СТ. ДО Н.Е. – IV СТ. Н.Е.

Спеціальність: 032 «Історія та археологія»
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

Гончарук Альона Юріївна
Студентка IV курсу групи
ІСТб.-1-21-4.0 д.

Науковий керівник:

Голованов Сергій Олександрович
доцент кафедри всесвітньої історії.

Кандидат педагогічних наук, доцент

Роботу захищено «___» _____ 20__р.

Оцінка _____

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП

Романізація Британії є важливою темою для дослідження, оскільки вона ілюструє глибокі трансформації, що відбулися під впливом римської експансії на європейські периферійні території. Саме цей процес започаткував масштабну зміну політичної, соціальної та культурної структури регіону, що мало довготривалі наслідки для розвитку британських земель у подальші історичні епохи.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення досвіду взаємодії імперського центру з місцевим населенням, що дозволяє глибше зрозуміти механізми інтеграції і підпорядкування, використані Римом, а також опір, який чинили автохтонні племена. Особливої уваги заслуговує аналіз джерел, які висвітлюють не лише хід завоювань, а й адміністративну політику римлян у регіоні.

Зважаючи на сучасні тенденції до переосмислення колоніального минулого в історичній науці, дослідження римської експансії в Британії набуває нового значення. Воно дозволяє порівняти різні моделі імперського управління та простежити довготривалий вплив римської культури, мови та інфраструктури на британські землі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останніми роками значну увагу романізації Британії приділили такі науковці, як О. Бандаровський, який розглядає політичні аспекти римської присутності, та Б. Ю. Тищик, який досліджує правові основи римської експансії. М. Сайко та В. Котигорошко

аналізують військові кампанії та їх наслідки, тоді як Т. В. Холонюк акцентує увагу на культурному проникненні Риму до місцевого середовища. Класичні праці Т. Моммзена та А. Немировського залишаються основою для розуміння загального контексту римської історії, надаючи цінні узагальнення щодо структури імперії, її адміністрації та механізмів асиміляції населення.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідити процес романізації Британії з I ст. до н.е. до IV ст. н.е. як комплекс політичних, військових, соціокультурних і адміністративних змін, зумовлених римським завоюванням і тривалим пануванням.

З огляду на мету постають наступні **завдання**:

- проаналізувати джерельну базу та історіографію проблеми романізації Британії;
- висвітлити завойовницькі походи Римської держави на Британські острови в I ст. до н.е.;
- охарактеризувати хід римських кампаній у I–II ст. н.е. та їх значення для підкорення території;
- дослідити політику Риму щодо британського населення у III–IV ст. н.е., включно з системою управління та інфраструктурою.

Хронологічні межі I ст до н.е. - IV ст н.е.

Об'єктом дослідження є процес римської експансії на територію Британських островів.

Предметом дослідження є процес романізації Британії як результат завоювань та політики Римської імперії у I ст. до н.е. – IV ст. н.е.

Методи дослідження включають, зокрема *історико-порівняльний метод* (для зіставлення різних етапів римських завоювань і методів управління), *аналіз джерел* (для вивчення свідчень античних авторів про Британію), *системний підхід* (для комплексного дослідження соціокультурних змін), *критичний метод* (для аналізу сучасної історіографії та її тенденцій).

Теоретичну основу становлять наукові концепції імперіалізму, колонізації та культурної асиміляції, сформульовані в працях провідних дослідників античної історії. Особливе місце займають праці, присвячені аналізу структури римського суспільства, армії та адміністрації, що дозволяє глибше осмислити механізми романізації.

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування його результатів у навчальному процесі, зокрема у викладанні курсів з історії Стародавнього Риму та історії Британських островів, а також у підготовці навчально-методичних матеріалів для шкільної та вузівської освіти.

Наукова новизна полягає у спробі комплексного аналізу процесу романізації Британії в контексті як військових кампаній, так і соціокультурної інтеграції, із урахуванням новітніх підходів в історіографії. Робота також пропонує оновлену періодизацію римського впливу на Британію з урахуванням регіональних особливостей і політичної ситуації в Імперії.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів із підрозділами, загальних висновків, списку використаних джерел у кількості 50 найменувань та додатків на 4-х сторінках.

РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

1.1 Аналіз джерел

Дослідження процесу романізації Британії у період римського панування (I ст. до н.е. – IV ст. н.е.) спирається на широкий спектр джерел, серед яких провідне місце займають археологічні, епіграфічні, нумізматичні та писемні матеріали. До ключових писемних джерел належать праці античних авторів, зокрема Тацита, Діона Касія та Орозія, в яких подаються важливі свідчення про завоювання, адміністративні структури та реакцію місцевого населення на римське панування. Проте їх слід розглядати критично, зважаючи на риторичну стилістику, імперський погляд та обмежену інформованість про провінції.

Важливими джерелами є також археологічні знахідки — залишки римських фортець, вілл, доріг, громадських споруд, кераміки та побутових предметів, що дозволяють простежити рівень інтеграції римської культури в повсякденне життя населення. Особливу цінність мають комплексні розкопки таких міст, як Веруламій (St Albans), Еборакум (York) та Лондіній (London). Епіграфічні джерела, насамперед написи на камені та металі, фіксують імена римських посадовців, ветеранів, а також місцевої знаті, які брали участь в імперській адміністрації або релігійному житті.

Нумізматичні свідчення — монети, знайдені на території Британії, — засвідчують економічну інтеграцію регіону в загальноімперську систему, а також динаміку політичної лояльності. Доповнюють джерельну базу залишки римських шляхів і гідротехнічних споруд, що вказують на масштаб інфраструктурних перетворень.

Окрему групу становлять етнографічні та порівняльні дані, що реконструюються через аналіз поховальної культури, побуту та вірувань. Зіставлення римських та місцевих практик дозволяє простежити рівень взаємодії та культурного обміну.

Таким чином, джерельна база для дослідження романізації Британії є комплексною і багаторівневою. Її критичне опрацювання створює передумови для об'єктивного аналізу цього процесу з урахуванням регіональної специфіки та соціокультурного контексту.

Особливу увагу сучасні дослідники приділяють візуальним джерелам, які стали ключем до розуміння культурної ідентичності населення римської Британії. У працях М. Піттса та М. Верслюйса артефакти — монети, прикраси, кераміка, предмети побуту — аналізуються як маркери соціальних трансформацій [38, с. 7]. Змішані стилі в оздобленні, поєднання римських і місцевих мотивів у декорі та архітектурі вказують на двосторонній характер процесу романізації. Як підкреслюють автори, римляни не лише «цивілізували» підкорені народи, але й самі адаптувалися до нових соціокультурних умов — це проявлялося у трансформаціях одягу, архітектурних форм і планування поселень.

Не менш важливим аспектом романізації є релігія, що ґрунтовно досліджена А. Нортоном. У своїй праці він показує, що релігія виступала не лише як форма віри, а й як політичний та соціальний інструмент інтеграції провінцій до імперського простору [37, с. 149]. Римські храми, вівтарі, культові статуї та посвячення поступово з'являлися на території Британії, однак не витісняли повністю місцевих вірувань. Навпаки, часто відбувалося ототожнення римських богів із автохтонними божествами — так, Юпітер зливався з кельтським Таранісом, а Мінерва — з богинею Сулі з Батського храму. Релігійна політика Риму демонструвала помірковану толерантність, що дозволяла адаптацію культових практик у новому середовищі, водночас зміцнюючи авторитет імперської влади. Важливою ланкою цього процесу була участь місцевих еліт у фінансуванні будівництва храмів і проведенні релігійних свят, що сприяло поширенню імперських цінностей серед широких верств населення.

Романізація Британії, як процес інтеграції цієї провінції до політичного, культурного й економічного простору Римської імперії, є предметом

інтенсивного вивчення як українськими, так і зарубіжними дослідниками. З наукового погляду цей процес розглядається не лише як впровадження римських інституцій, мови чи архітектури, а також як складна форма культурної взаємодії між імперським центром і місцевими громадами. У фокусі досліджень перебувають питання імперської політики, колонізаційної стратегії, впливу військової присутності на соціальні трансформації, а також реакції місцевого населення на ці зміни. Одні автори трактують романізацію як насильницьке нав'язування римських норм, тоді як інші — як процес адаптації та селективного прийняття нових форм життя.

Проблематика романізації охоплює також питання культурного обміну, ступеня збереження автохтонної ідентичності, трансформації релігійних уявлень, а також регіональних відмінностей у темпах і формах інтеграції. Археологічні дані, такі як римські вілли, терми, амфітеатри, предмети побуту й культові споруди, свідчать про складну і багаторівневу картину впровадження римських практик у повсякденне життя. Водночас зберігаються численні елементи місцевої культури, які співіснували з римськими, утворюючи гібридні форми. Саме ця багатогранність підходів, підтверджена як текстовими, так і матеріальними джерелами, свідчить про необхідність комплексного міждисциплінарного аналізу феномену романізації у Британії.

Одним з перших українських авторів, хто висвітлює питання романізації, є Л. С. Підкуймуха, яка зосереджує увагу на культурному аспекті римського впливу, розглядаючи освіту, мову та релігію [9, с. 137]. На її думку, процес романізації не був поодиноким явищем, а розвивався поступово через взаємодію місцевого населення з римською адміністрацією та культурними практиками. Авторка підкреслює, що саме через систему освіти і поширення латини Рим досягав культурної інтеграції підкорених народів. Особливу увагу Л. Підкуймуха приділяє ролі міської культури як носія римських цінностей, що формувала нову ідентичність серед провінційного населення.

Д. І. Журавель у своїй статті порушує важливе питання: чи була романізація наслідком культурної асиміляції або ж результатом примусу [5, с. 90]. Він наголошує, що без урахування археологічних свідчень та римських писемних джерел, зокрема листування, указів та законодавчих актів, неможливо сформувати об'єктивну картину цього явища. Журавель також звертає увагу на відмінності у характері романізації залежно від регіону: у деяких провінціях вона відбувалася мирно та природно, в інших — супроводжувалася жорстким адміністративним контролем і репресіями. В. М. Шевчук, у свою чергу, аналізує колонізаційну політику Риму в Британії, зосереджуючи увагу на військовому компоненті, утворенні фортець та організації дорожньої інфраструктури [14, с. 111]. Він вважає, що саме військова присутність і контроль над ключовими шляхами були базою для подальшої культурної інтеграції місцевого населення в римську цивілізацію.

Іноземна історіографія суттєво розширює проблемне поле, вводячи поняття «культурної гібридизації». Так, М. Дріссен розглядає романізацію як складну взаємодію між місцевими традиціями та римською культурою, наголошуючи на виникненні нових, гібридних форм ідентичності [20, с. 115]. На його думку, процес романізації не був одностороннім нав'язуванням імперських норм, а, радше, результатом діалогу, у якому обидві сторони — як римляни, так і місцеві жителі — брали активну участь. Такий підхід дозволяє по-новому осмислити соціальні зміни у провінціях, де формувалися нові моделі поведінки, засновані на поєднанні локального й імперського.

Цю позицію поділяє Г. Еккардт, яка вивчає мобільність населення у провінціях та її вплив на поширення римських практик [23, с. 31]. Вона зазначає, що переміщення як військових, так і цивільних осіб сприяло активнішому культурному обміну, перенесенню архітектурних стилів, побутових практик і соціальних моделей. У цьому контексті ключову роль відігравали міста, які

ставали осередками мультикультурного співіснування та провідниками римських впливів у локальному середовищі.

А. Гарднер, у праці *Decolonizing Roman Britain*, пропонує переосмислення романізації з позицій постколоніального аналізу, підкреслюючи активну роль місцевих еліт у прийнятті та трансформації імперських норм [27, с. 1192]. На його думку, романізація не обов'язково означала втрату локальної ідентичності, а, швидше, її трансформацію в новому політичному та соціальному контексті.

В. Бернхем та Дж. Вачер зосереджуються на вивченні маломіських поселень, зокрема так званих *вісі* — невеликих міських утворень, що виникали поблизу військових фортів або на перетині торговельних шляхів [17, с. 152]. Вони показують, що рівень адаптації римського стилю життя в таких поселеннях значною мірою залежав від географічного розташування, економічного потенціалу та політичної лояльності місцевих еліт. Наприклад, у південній частині Британії швидше формувалися урбаністичні центри з форумами, термами, дорогами та храмами. Натомість на півночі та заході, де зберігався активний спротив імперській владі, археологічні знахідки свідчать про слабшу інтеграцію й домінування місцевих архітектурних традицій.

Такі розбіжності дають підстави говорити не про цілісний процес романізації, а про різнорівневі моделі прийняття римських норм, що значною мірою формувалися в діалозі між центром і периферією.

Дослідники наголошують, що нерівномірність романізації Британії була зумовлена політикою адаптації, яку свідомо впроваджувала римська адміністрація. Замість насильницької уніфікації Рим часто дозволяв зберігати окремі елементи місцевої культури в обмін на політичну лояльність і регулярну сплату податків. Це особливо стосувалося периферійних територій, де пряма асиміляція могла спровокувати збройний спротив. Як зазначають Т. Бернхем і Дж. Вачер, римляни відзначалися «гнучким імперіалізмом», який поєднував

застосування військової сили з дипломатією, культурною інтеграцією та економічними стимулами.

У результаті провінційні або невеликі поселення ставали просторами компромісу: з одного боку, тут зводилися будівлі в римському стилі, впроваджувалися публічні інститути (наприклад, форуми, лазні, адміністративні споруди), з іншого — зберігалися автохтонні форми житла, елементи традиційного одягу та релігійних культів. Така стратегія дозволяла імперській владі інтегрувати провінцію до загальної системи Риму, не руйнуючи при цьому її соціокультурну тканину.

Аналогічно, Дж. Картер аналізує археологічні дослідження, які демонструють варіативність реакцій місцевого населення на римське панування [18, с. 128]. Він наголошує, що наявність римських матеріальних артефактів не завжди свідчить про глибоку культурну інтеграцію, оскільки окремі елементи могли бути запозичені з утилітарних міркувань — без фундаментальної трансформації світогляду. У цьому контексті особливо важливим є врахування соціальної структури населення, характеру його зв'язків із римською адміністрацією та рівня доступу до економічних і політичних ресурсів.

Г. Вулф розглядає романізацію як складний і неоднозначний процес культурної трансформації, що охоплює як насильницькі, так і добровільні форми запозичення [50, с. 210]. Він відмовляється від спрощеної дихотомії «пригноблення – прийняття», підкреслюючи обопільний характер змін, у межах яких місцеве населення виступало не пасивним об'єктом, а активним учасником. У цьому процесі римські елементи переосмислювалися та пристосовувалися до локального культурного контексту, створюючи нові форми ідентичності.

І. В. Матковський у своїй роботі приділяє увагу економічним та адміністративним змінам, які відбулися в регіоні після приєднання до імперії, вказуючи на розвиток міської інфраструктури, доріг та торгівлі [7, с. 87]. Він наголошує, що економічна інтеграція провінцій у загальноімперський ринок

сприяла зростанню рівня добробуту, а також стимулювала мобільність населення. Завдяки будівництву доріг та ефективній логістиці, віддалені куточки імперії були пов'язані з центрами влади, що зміцнювало не лише економічні, але й соціальні зв'язки між провінціями та Римом.

Т. В. Холонюк описує систему управління провінціями, яка дозволила ефективно інтегрувати віддалені території [13, с. 142]. Вона підкреслює важливість делегування повноважень місцевим елітам, які, приймаючи римські адміністративні моделі, зберігали лояльність до імперії. Завдяки цьому Риму вдавалося мінімізувати спротив і водночас забезпечувати сталість управлінських структур. Згідно з О. Бандаровським, Рим зумів створити стійкий адміністративний апарат, який, незважаючи на періодичні повстання, забезпечував контроль над Британією до кінця IV ст. [1, с. 330]. Автор наголошує, що адаптивність системи управління дозволяла їй виживати навіть в умовах політичної нестабільності, демонструючи життєздатність римської моделі організації влади в колоніальних умовах.

У сучасній зарубіжній історіографії простежується тенденція до ревізії ключових понять, пов'язаних із романізацією. Р. Гінглі у своїх працях закликає до критичного переосмислення категорій «імперія» та «ідентичність», наголошуючи на неоднорідності досвіду романізації серед різних соціальних груп [30, с. 40]. Він підкреслює, що імперська політика не була універсальною, а її вплив значною мірою визначався місцевими умовами, соціальним статусом населення та індивідуальними практиками спротиву або прийняття. Р. Гінглі пропонує розглядати романізацію не як єдиний і лінійний процес, а як мозаїку локалізованих моделей взаємодії з римською владою, що дає змогу уникнути спрощених інтерпретацій.

У дослідженні Л. Ревелл романізація трактується як форма адаптації, а не примусу, з особливою увагою до локальних особливостей [39, с. 5]. Вона зазначає, що мешканці провінцій не просто піддавалися імперському впливу, а

активно долучалися до формування нової культурної реальності, адаптуючи римські практики до своїх традиційних цінностей. Л. Ревелл розглядає архітектурні форми, поховальні ритуали та мовні практики як приклади гібридного культурного вираження, що виникало на перетині двох світів.

Дж. Гілл, своєю чергою, зосереджується на гендерних і класових аспектах ідентичності в контексті романізації [29, с. 15]. Її дослідження показує, що жінки та представники нижчих соціальних верств мали окремий, нерідко маргіналізований досвід культурної трансформації, який не відображався в офіційних наративах. Такий підхід дозволяє глибше осмислити багатшаровий характер романізації та розглянути її не лише як політичну або культурну, а й як соціальну динаміку в межах імперії.

Не менш важливою складовою процесу романізації є роль матеріальної культури. Візуальний вимір цього процесу досліджують М. Піттс та М. Верслюйс, які показують, як архітектура, прикраси та поховальні обряди сприяли формуванню нової провінційної ідентичності [38, с. 18]. Дослідники наголошують, що прийняття римських стилістичних норм у побуті та будівництві не завжди є свідченням повної культурної асиміляції. Часто такі практики становлять прояв адаптації, прагнення до соціального престижу або символічного долучення до імперського простору. Особливо цінними для аналізу є випадки, коли римські культурні елементи поєднуються з автохтонними традиціями, формуючи унікальні гібридні форми локальної ідентичності.

Релігійний аспект романізації аналізує А. Нортон, який звертає увагу на роль культових споруд у процесі культурної інтеграції [37, с. 153]. Він підкреслює, що храми, присвячені римським богам, не лише виконували релігійну функцію, а й правили інструментом ідеологічної легітимації імперської влади. Римські культи, як зазначає дослідник, здебільшого не витісняли місцеві вірування, а синкретизувалися з ними, що значно полегшувало їхнє сприйняття серед провінційного населення. Храмова архітектура, культові об'єкти та

ритуальні практики у цьому контексті набували подвійного значення — сакрального та політичного, слугуючи засобом культурної присутності Риму.

Загалом, джерела свідчать про поступову зміну підходів у дослідженні романізації Британії: від розуміння її як одностороннього процесу насадження культури — до визнання її багатовимірності, включно з елементами взаємодії, адаптації та опору.

1.2 Стан проблеми в сучасній історичній науці

Проблема романізації Британії у сучасній історичній науці набула статусу міждисциплінарного дослідження, яке охоплює не лише політичну та військову історію, але й культурологію, соціальну антропологію, археологію, релігієзнавство та постколоніальні студії. Із зростанням інтересу до тем ідентичності та культурної взаємодії, науковці дедалі частіше піддають критиці класичну інтерпретацію романізації як прямолінійного процесу насадження римських норм. У фокусі опиняються питання місцевої відповіді на імперський вплив, трансформації суспільних структур та роль провінційної еліти у поширенні римських звичаїв.

Історично склалося так, що романізація Британії протягом тривалого часу розглядалася як односторонній процес культурної експансії. Класичні дослідження, зокрема праця Г. Вулфа *Becoming Roman* [50, с. 210], трактують романізацію як цілеспрямовану стратегію уніфікації провінційної культури за допомогою імперських інструментів: армії, інфраструктури, правової системи та латинської мови. Подібної позиції дотримується і М. Міллетт у монографії *The Romanization of Britain*, де особлива увага приділяється ролі урбанізації, будівництву вілл та поширенню монетної справи як ключовим чинникам імперського впливу [36, с. 88]. У межах такої моделі Рим постає як носій

цивілізаційної місії, що вводить «варварські» народи до впорядкованого культурного простору.

Однак сучасні дослідники дедалі частіше критикують подібне бачення за надмірну спрощеність, адже воно ігнорує складність соціокультурних процесів у провінціях. Такий підхід недостатньо враховує локальні контексти, регіональні відмінності та активну роль самих мешканців Британії в адаптації, переосмисленні або навіть трансформації римських норм. Унаслідок цього в історіографії утверджується уявлення про романізацію не як про односторонню імперську стратегію, а як про багаторівневу взаємодію, у якій провінційні спільноти мали значно більшу суб'єктність, ніж це уявлялося раніше.

Нова хвиля досліджень пропонує більш гнучке бачення романізації, в якому провінціали виступають не пасивними об'єктами, а активними суб'єктами культурної трансформації. Як наголошує Д. І. Журавель, вивчення матеріальних джерел — архітектури, поховань, побутових речей — демонструє селективне й інколи символічне прийняття римських елементів без втрати місцевої ідентичності [5, с. 90].

Поширеним стає поняття «культурної гібридизації», яке підкреслює, що римська культура змінювалася під впливом місцевих традицій так само, як і навпаки. Сучасна історіографія дедалі частіше звертається до міждисциплінарних підходів, поєднуючи археологію, соціальну антропологію та постколоніальну теорію. Такий підхід відкриває нові горизонти для розуміння складного характеру імперської присутності у Британії.

Нова хвиля досліджень, пов'язана з розвитком постколоніальних підходів у гуманітаристиці, суттєво вплинула на переосмислення романізації як складного та багатовекторного процесу. А. Гарднер у своїй праці *Decolonizing Roman Britain* наголошує, що місцеві громади не були пасивними об'єктами римського впливу, а, навпаки, активно трансформували імперські моделі під власні потреби, створюючи нові форми соціальної ідентичності [27, с. 1189]. Такий підхід ставить

під сумнів класичну модель односторонньої імперської культурної експансії та акцентує увагу на ролі місцевих агентів змін.

У подібному ключі Р. Гінглі у праці *Empire, Power and Identity in Roman Britain* підкреслює асиметричність процесу романізації: римські цінності здебільшого засвоювалися провінційними елітами, тоді як широкі верстви населення продовжували дотримуватись традиційних культурних практик [30, с. 36]. Унаслідок цього в різних регіонах Британії формувалися гібридні соціокультурні моделі, у яких римські елементи співіснували з місцевими традиціями.

У цьому контексті Л. Ревелл пропонує концепт «адаптивної романізації», який ґрунтується на припущенні, що імперські норми не нав'язувалися прямим примусом, а змінювалися відповідно до локальних потреб і умов [39, с. 5]. Такий підхід дає змогу врахувати гнучкість політики римської адміністрації, яка адаптувала свою стратегію залежно від регіонального контексту. Наприклад, у північних і західних районах Британії римські елементи мали переважно символічне значення, тоді як у південній частині провінції домінували урбаністичні структури, побудовані за континентальними зразками.

Особливу роль у переосмисленні проблеми романізації відіграє археологія, яка дає змогу відійти від узагальнених наративів та зосередитися на конкретних формах матеріальної культури. Завдяки польовим дослідженням, зокрема роботам Дж. Картера та М. Дріссена, було встановлено, що романізація на території Британії відзначалася надзвичайною варіативністю [18, с. 126; 20, с. 115]. Археологічні свідчення показують, що в південних регіонах імперські архітектурні зразки, поховальні практики та предмети щоденного вжитку досить швидко інтегрувалися у повсякденне життя місцевого населення.

Водночас у північних і західних частинах провінції зберігалися традиційні форми житла, поховальні обряди та виробничі техніки, що свідчить про вибіркове засвоєння римських елементів. Це підтверджує, що романізація не була

ані лінійною, ані цілковито примусовою, а радше постала як еволюційний процес культурної взаємодії, що залежав від локального контексту. У результаті паралельного існування імперських та автохтонних традицій виникали гібридні культурні форми, які відображають складну динаміку провінційної ідентичності в умовах імперського панування.

Такі гібридні об'єкти матеріальної культури — як-от вівтарі з поєднанням римських і місцевих божеств, житлові споруди з римською планувальною схемою, але традиційним декором — яскраво ілюструють процес селективної адаптації [20, с. 121]. У низці випадків місцеве населення змінювало функціональне призначення римських споруд відповідно до власних звичаїв, що свідчить про активне переосмислення запозичених форм і культурних моделей. Саме археологія дозволяє уникнути спрощень, притаманних письмовим джерелам, і побачити реальну динаміку трансформацій на локальному рівні.

Аналіз матеріальних слідів римської присутності вказує на високий ступінь регіональної варіативності та включення місцевих традицій у структуру нової культурної реальності. Під терміном «інклюзивність» у цьому контексті слід розуміти здатність імперської системи інтегрувати різні соціальні та етнокультурні групи без обов'язкового витіснення їхніх власних практик. Як підсумовує М. Дріссен, романізація в Британії — це не нав'язування єдиного «римського стандарту», а складний і багаторівневий діалог між центром і провінціями [21, с. 95].

У межах вивчення культурної гібридизації важливими є дослідження Н. Eskardt, яка акцентує увагу на мобільності, міграції та етнічному різноманітті в римських провінціях [23, с. 34]. Вона доводить, що провінції, зокрема Британія, не були статичними, а являли собою простір динамічної взаємодії культур. Міграція солдатів, купців, ремісників та державних службовців сприяла виникненню мультикультурних громад. Саме в таких середовищах формувалися нові соціальні практики, які поєднували імперські елементи з локальними

традиціями. Міжетнічні шлюби, інтеграція варварських племен у військову службу та участь провінціалів у торгових мережах сприяли трансформації місцевих уявлень про соціальний порядок. Усе це дозволяє говорити про багатовекторність культурних впливів, що виявлялися не лише в побуті, а й у системах влади та релігії.

Крім того, археологічні знахідки підтверджують наявність так званих «гібридних святинь», де архітектурні форми римських храмів поєднувалися з традиційними місцевими ритуалами [9, с. 138]. У таких святинях знаходять як імперські артефакти — статуї, вівтарі, інскрипції латиною, — так і автохтонні предмети: амулети, жертвні ями, предмети з символікою місцевих богів, що свідчить про становлення релігії як сфери креативної адаптації, де нове не витісняло старе, а співіснувало з ним. Такий підхід мінімізував конфлікти на релігійному ґрунті й дозволяв підтримувати соціальну стабільність у провінціях. Як зазначає Д. Журавель, саме релігійна політика імперії сприяла формуванню відчуття спільності серед різних етнічних груп у Британії [5, с. 91]. Релігійна сфера, таким чином, виступала мостом між центром і периферією, сприяючи повільному, але стабільному впровадженню імперської культури.

Однією з новітніх тенденцій у сучасній історіографії є посилена увага до ролі локальних еліт у процесі романізації. Дослідження С. Голл [28] свідчить, що місцева знать активно взаємодіяла з римськими адміністраторами, часто приймаючи зовнішні атрибути римської культури — вбрання, мову, архітектурні стилі — як засіб збереження або підвищення свого соціального статусу. Проте така взаємодія не обов'язково означала втрату локальної ідентичності: у багатьох випадках ішлося про стратегічне пристосування, що дозволяло зберегти внутрішні структури влади та автономність у межах імперського простору.

Не менш значущою в сучасних дослідженнях є гендерна проблематика у романізованому просторі Британії. У праці Г. Брігґс [16] аналізується поховальна археологія як джерело для реконструкції змін у соціальному статусі жінок під

впливом римської культури. Дані свідчать про появу нових ролей і форм вшанування жінок, які поєднували місцеві традиції з елементами римського канону. У низці регіонів жінки виступали передавачками нових релігійних і соціальних практик, відіграючи важливу роль у культурній трансформації зсередини.

Окрему увагу сучасна історіографія приділяє господарському життю в умовах романізації. П. Вілсон [49] переглядає традиційні уявлення про роль римської економіки в провінції, наголошуючи, що імперська система не лише стимулювала локальне виробництво, а й сприяла формуванню нових моделей обміну, розподілу ресурсів та оподаткування. Він підкреслює, що в різних регіонах Британії існували унікальні форми адаптації до римських господарських норм — зокрема, через розвиток місцевих ярмарків, ремісничих центрів, а також специфічну систему постачання армії, що інтегрувала локальні виробничі ланцюги до імперської логістики.

Релігійне життя провінції також розглядається як ключовий індикатор романізації. А. Нортон [37] у своєму дослідженні вказує на складну трансформацію релігійних структур: з одного боку, спостерігається активне будівництво храмів римським божествам; з іншого — продовжують функціонувати сакральні місця, пов'язані з доколоніальними віруваннями. Це свідчить про злиття культур і поетапне формування «романо-британської» релігійної ідентичності, що була результатом не витіснення, а поєднання традицій.

Нарешті, важливим внеском до сучасної дискусії є спроба поставити романізацію Британії у глобальний контекст імперіалізму. Д. Маттінглі [35] розглядає романізацію не як унікальний феномен, а як частину ширшого імперського механізму, у межах якого кожна провінція адаптувала римський досвід під власні умови. Такий підхід дозволяє порівнювати Британію з іншими провінціями — зокрема, Галією чи Дакією — і виявляти як спільні

закономірності, так і локальні особливості в реалізації імперської політики. Ця перспектива відкриває можливості для глибшого розуміння гнучкості римського впливу та здатності провінцій до активної культурної взаємодії.

У підсумку, сучасна наука визнає романізацію Британії як складний і неоднорідний процес. Відмова від унітарної моделі на користь концепцій гібридизації, локальної адаптації, взаємодії та ідентичності відкрила нові горизонти для інтерпретації римської експансії. Завдяки міждисциплінарному підходу дослідники можуть глибше зрозуміти, як формувалося життя у провінції — не лише через призму римської політики, але й через досвід місцевих спільнот. Саме така гнучкість підходів та критичний аналіз джерел дозволяють краще осмислити роль Британії в структурі Римської імперії як простору постійного діалогу між центром та периферією.

Висновки до 1 розділу

У результаті аналізу джерел і сучасної історіографії з'ясовано, що романізація Британії є складним, багатокомпонентним процесом, який охоплює не лише політичну та адміністративну інтеграцію, а й глибокі культурні трансформації. Українські дослідники, зокрема Л. С. Підкуймуха, Д. І. Журавель, В. М. Шевчук та інші, розглядають романізацію переважно через призму культурної асиміляції, військово-адміністративного контролю та впливу на освіту, релігію і мову. Їхні роботи доповнюють уявлення про те, як римська політика формувала нову ідентичність місцевого населення через освітні та інфраструктурні інструменти.

Іноземна історіографія значно розширила тематику дослідження романізації, впровадивши постколоніальні підходи, поняття культурної гібридизації, адаптивної романізації та локальної ідентичності. Дослідники,

зокрема Р. Гінглі, А. Гарднер, Л. Ревелл, Г. Еккардт та інші, акцентують увагу на активній участі місцевих спільнот у процесі романізації, наголошуючи на її нерівномірному перебігу залежно від регіону, соціального статусу та культурного контексту. Особливе значення надається археологічним даним, які засвідчують формування змішаних культурних форм, що синтезують римські та автохтонні елементи.

Ключовими індикаторами імперського впливу виступають релігія, матеріальна культура, гендерні ролі та соціальна мобільність, що дозволяє дослідникам подолати спрощені уявлення про романізацію як односторонній процес і розглядати її як багатовимірну культурну взаємодію. Такий підхід відкриває нові можливості для комплексного розуміння трансформацій у провінційних суспільствах Римської імперії.

Таким чином, сучасне розуміння романізації базується на міждисциплінарному підході та критичному переосмисленні класичних уявлень.

РОЗДІЛ 2. ЗАВОЙОВНИЦЬКІ ПОХОДИ РИМСЬКОЇ ДЕРЖАВИ НА БРИТАНІЮ В ПЕРШОМУ СТОЛІТТІ ДО НАШОЇ ЕРИ

2.1 Вторгнення на Британські острови Юлія Цезаря

Вторгнення Юлія Цезаря на Британські острови в 55–54 рр. до н.е. є знаковою подією в історії ранньої римської експансії. Такою була перша спроба Римської республіки встановити безпосередній контакт із територією, що знаходилася поза межами її традиційного впливу в Європі. Британські племена, до цього часу відомі римлянам лише за посередництвом галльських торгівців і шпигунів, стали новим об'єктом римської уваги. Дві експедиції Цезаря, хоча і не завершилися тривалим завоюванням, заклали підґрунтя для майбутньої колонізації та військової присутності Риму на Британських островах.

О. Бандаровський відзначає, що однією з ключових причин британських кампаній Цезаря були його політичні амбіції. На момент вторгнень він активно набирав політичну вагу в Римі як успішний воєначальник у Галлії, однак для збереження і зміцнення свого становища йому було необхідно здобувати нові перемоги [1, с. 112]. Кампанія в Британії стала логічним продовженням його стратегії самопозиціонування як непереможного полководця. Розширення географії завоювань мало не лише практичне, але й символічне значення — воно демонструвало здатність Цезаря діяти за межами вже підкорених територій, що створювало образ лідера, здатного вести імперію до нових звершень.

Розгортання військових дій на Британських островах також мало ефект зовнішньої демонстрації сили перед Сенатом і народом. Цезар прагнув створити враження, що жодна загроза, навіть з-за моря, не може залишитися без відповіді Риму. Офіційним приводом для експедиції стали повідомлення про підтримку, яку британські племена надавали галлам у війні проти Риму. Таким чином, похід можна було легітимізувати як захід із забезпечення безпеки вже підкорених територій. Водночас це дозволяло уникнути звинувачень у надмірному

авантюризмі, подаючи дії Цезаря як стратегічно обґрунтовані та необхідні для інтересів Республіки.

Перший похід 55 року до н.е. був відзначений численними труднощами, які почалися ще до самої висадки. Нестабільні погодні умови в протоці Ла-Манш змусили римлян висаджуватись у несприятливій місцевості, що значно ускладнило організацію бойових дій. Відсутність докладної інформації про ландшафт і бойові звички місцевих племен поставила легіонерів у складне становище. Крім того, римська флотилія зазнала втрат від шторму, а обмежені ресурси не дозволяли вести затяжні бойові дії. Організований опір британців, зокрема кінноти і колісниць, змусив римлян діяти обережно та тактично виважено.

Попри ці труднощі, Цезар зумів досягти обмеженого тактичного успіху — висадив війська, вступив у бойовий контакт і повернувся до Галлії, зберігши репутацію рішучого й успішного воєначальника. У своїх «Записках про Галльську війну» він стверджував, що похід мав розвідницький характер, однак сучасні історики дедалі частіше трактують його як демонстрацію сили з метою пропагандистського ефекту [1, с. 114]. Сам факт того, що римські легіони перетнули море та вторглися на «невідому» територію, сприймався в Римі як значне досягнення. Навіть короткочасна присутність на острові дозволила Цезарю закріпити за собою імідж полководця, здатного діяти в межах і поза межами Республіки.

У 54 році до н.е. Цезар розпочав другу експедицію до Британії, яка суттєво відрізнялася від попередньої як за масштабом, так і за рівнем підготовки. Армія налічувала близько п'яти легіонів, а також допоміжні війська — кавалерію, інженерні підрозділи, стрільців і союзницькі контингенти з Галлії. Для транспортування було збудовано та задіяно сотні кораблів, що свідчило про серйозність намірів Риму. Перш ніж почати операцію, Цезар подбав про детальну розвідку узбережжя та налагодив дипломатичні зв'язки з низкою племен

Південної Британії, які в обмін на гарантії безпеки погодилися надати військову чи політичну підтримку.

Попри логістичні труднощі, зумовлені непередбачуваними погодними умовами та необхідністю координації дій великої кількості військ, римська армія успішно висадилася та розпочала просування вглиб території. Кампанія супроводжувалася серією сутичок з місцевими племенами, однак Цезар зумів домогтися тактичних успіхів: кілька місцевих правителів склали формальну присягу вірності Риму, засвідчивши визнання його авторитету [1, с. 117]. Хоча повна окупація острова залишалася недосяжною, другий похід мав значний символічний і стратегічний ефект, продемонструвавши здатність Риму здійснювати далекі воєнні операції та впливати на політичну карту поза межами континентальної Європи.

І. В. Матковський у своєму дослідженні наголошує, що експедиції Юлія Цезаря започаткували довготривалий процес політичної і культурної інтеграції британських племен до римського світу. Хоча формальне підкорення Британії відбулося лише через століття, саме ці перші контакти стали початком дипломатичних відносин, торгового обміну та ідеологічної присутності Риму на островах [7, с. 86]. Завдяки походам Цезаря з'явилася можливість налагодити канали комунікації між островом і континентом, що в подальшому сприяло формуванню образу Британії як частини імперської орбіти.

У свідомості римлян Британія набула статусу «непідкореної території», що підсилювало міфологічне уявлення про експансію на крайній північний захід цивілізованого світу. Такий імідж посилював привабливість Британії як об'єкта військової слави й політичного престижу, особливо в контексті імперської ідеології. В подальшій римській політиці саме цей статус виправдовував нові спроби підкорення острова, зокрема під час кампанії імператора Клавдія. Отже, навіть без тривалого перебування на острові, експедиції Цезаря мали значний

стратегічний, політичний та ідеологічний вплив, залишивши глибокий слід у подальшій історії римсько-британських взаємин.

Історичне значення вторгнень Цезаря полягає також у формуванні римського уявлення про Британію. За описами самого Цезаря, це була земля варварів, що населяли острови з низьким рівнем культури. Однак сучасні археологічні дані, зокрема результати розкопок поселень та курганів, свідчать про існування високоорганізованих структур з розвиненою торгівлею, ремеслом та соціальною стратифікацією. Таким чином, опис Цезаря був не лише відображенням його власного світогляду, а й цілеспрямованою спробою знецінити місцеву культуру для виправдання експансії, що підтверджує потребу у критичному підході до аналізу давньоримських джерел.

Політичні наслідки вторгнень Юлія Цезаря до Британії були значними як для самих островів, так і для Римської держави. У межах Британських островів відбулося переформатування міжплемінного балансу: племена, які стали союзниками Риму, отримували військову й економічну підтримку, що забезпечувало їм перевагу над суперниками. Особливо це стосувалося вождів, які уклали угоди з Цезарем, адже їм надавалися зброя, предмети розкоші та статус "друзів римського народу", що підсилювало їхню легітимність у власному середовищі [5, с. 91]. Проте це водночас провокувало конфлікти: опозиційні племена почали сприймати колаборацію з Римом як зраду спільних інтересів. Утворилися нові політичні лінії розколу, що ускладнювало міжплемінну взаємодію й стимулювало формування антиколоніальних настроїв. Таким чином, римське втручання трансформувало внутрішньополітичну динаміку Британії ще до початку повномасштабної окупації [9, с. 137].

У самому Римі британські кампанії мали амбівалентний політичний ефект. З одного боку, успішне вторгнення до територій, що вважались "краєм світу", посилювало славу Юлія Цезаря, підвищило його політичний авторитет та забезпечило широку підтримку серед плебсу і армії [1, с. 273]. З іншого боку, це

підсилило занепокоєння в сенаторських колах щодо його амбіцій та зростаючого впливу. Ефект Британії став одним з елементів, що сприяв переходу від Республіки до автократії, бо продемонстрував, як успішна військова кампанія може перетворитися на інструмент особистої політичної легітимації. У перспективі це стало одним із каталізаторів громадянської війни в Римі, що завершилась крахом республіканської моделі правління [8, с. 99]. Таким чином, Британія, ще не будучи провінцією, вже впливала на трансформації в політичній системі метрополії.

У сфері міжнародних відносин вторгнення Юлія Цезаря до Британії встановило перші дипломатичні контакти між Римом і британськими племенами. Попри те, що обидві експедиції 55 і 54 рр. до н.е. не завершилися анексією територій, вони започаткували новий формат міжцивілізаційної взаємодії. Цезар у своїх «Записках про Галльську війну» згадує про прийом послів від британських племен, а після відходу римських військ деякі вожді продовжували надсилати делегації до Риму з пропозиціями союзу чи сплати данини [1, с. 263–264; 5, с. 91].

З часом ці початкові зв'язки стали підґрунтям для подальшого розширення політичної присутності Риму в регіоні. Залучення британських племен до системи протекторатів дозволило Цезарю створити буферну зону між Римом і нестабільними зонами Північної Галлії. Крім того, такі контакти мали пропагандистське значення: Рим демонстрував свою здатність не лише завойовувати, але й цивілізувати «варварські» народи через дипломатію [9, с. 139; 7, с. 86]. Це також послугувало своєрідною підготовкою до майбутнього завоювання Британії за Клавдія, оскільки знання про політичну карту острова вже було частково напрацьоване внаслідок контактів, започаткованих Цезарем.

Узагальнені дані щодо ключових характеристик обох походів Цезаря на Британські острови наведено в Додатку А, що дозволяє порівняти масштаби, результати та склад експедиційних сил.

Крім того, вторгнення Цезаря стимулювало розвиток римської морської справи, яка на той момент ще не досягла високого рівня автономності від сухопутних операцій. Побудова спеціалізованого флоту для переходу Ла-Маншу стала не лише логістичним викликом, а й важливим етапом у розвитку військово-морської інженерії. Римляни були змушені адаптувати свої кораблі до нових умов — коротких, але небезпечних морських переходів, характерних для Північної Атлантики, — що вимагало нових рішень у конструкції суден, їхній маневреності та вантажопідйомності. Значну роль відігравала також здатність до швидкої перебудови флоту після пошкоджень, спричинених штормами та приливами.

Отриманий у Британії досвід римські інженери і воєначальники активно використовували в подальших кампаніях, зокрема під час підкорення Панонії, Мавретанії, а також при морських операціях на Балканах і в Егейському морі. Навігація у складних погодних умовах, десантування на незнайоме узбережжя, забезпечення постачання під час ізоляції від основних шляхів сполучення — усе це стало частиною нового стратегічного арсеналу Риму.

Таким чином, кампанія в Британії стала полігоном для вдосконалення римської морської логістики.

2.2 Загальні результати спроб римського завоювання Британії

Перші спроби Риму встановити контроль над Британією датуються ще періодом пізньої республіки, зокрема кампаніями Юлія Цезаря в 55 і 54 рр. до н.е. Хоча ці експедиції не привели до безпосередньої анексії, вони мали надзвичайно велике політичне й ідеологічне значення. Цезар задекларував Британію як зону інтересів Риму, встановив дипломатичні зв'язки з окремими племенами та зібрав важливу розвідувальну інформацію про географію, війська та суспільну структуру острова. Як зазначає О. Бандаровський, ці кампанії, хоч і були

короткотривалими, створили стійке уявлення про Британію як «непокорену провінцію», до якої Рим ще повернеться [1, с. 112]. Вони мали також пропагандистський ефект — у самому Римі Цезар зміцнив свій політичний авторитет, позиціонуючи себе як відкривача нових земель.

Формальне підкорення Британії відбулося в 43 році н.е. за імператора Клавдія, коли римські легіони здійснили повноцінне вторгнення. Операція була ретельно підготовлена, з логістичним забезпеченням і підтримкою флоту. Клавдій, маючи на меті утвердити свою владу і підняти авторитет у сенаті, використав успішне завоювання як частину імператорської легітимації. Як зазначає Т. Моммзен, ця кампанія стала «тріумфом політичної доцільності», адже вона допомогла імператору зміцнити престиж і одночасно відкрити нові території для колонізації [8, с. 260]. Військовий контроль поступово поширився на південну та центральну частини острова.

Римське панування в Британії мало багатовимірний характер: воно поєднувало адміністративне управління, урбанізацію, економічну експлуатацію та культурну інтеграцію. Як вказує І. В. Матковський, Рим запровадив систему муніципального управління, створив міста за зразком континентальних провінцій, а також побудував велику кількість доріг, що об'єднували стратегічні пункти [7, с. 88]. Виникнення таких міст, як Лондиній (сучасний Лондон), Веруламій (Сент-Олбанс) та Ебуракум (Йорк), сприяло розповсюдженню римських адміністративних та економічних практик. Окрім того, ці міста стали осередками поширення римського права, мови та релігії.

Втім, варто наголосити, що римське завоювання не охопило всієї території острова. Особливо потужним був опір у північних і західних регіонах, зокрема в Каледонії (сучасна Шотландія) та Уельсі. Боротьба племен за автономію вилилася у низку повстань, найвідомішим з яких стало повстання іценів під проводом королеви Будіки. За свідченнями римських авторів, її військо зруйнувало кілька римських міст, зокрема Камулодун (Колчестер), що засвідчує

глибоке невдоволення імперським тиском [5, с. 90]. У відповідь Рим ужив жорстких заходів, однак повстання продемонструвало обмеженість контролю над провінцією й необхідність постійного військового втручання.

У соціально-культурному вимірі Рим не лише насаджував власні інституції, а й адаптувався до місцевих умов. Л. С. Підкуймуха наголошує, що процес романізації охоплював поступове впровадження латинської мови в адміністрації, запровадження римського права, а також культ імператора і римських богів [9, с. 138]. Проте цей процес мав асиметричний характер: у великих містах романізація відбувалася швидше, а в сільській місцевості місцеві звичаї, мова та релігійні практики зберігалися значно довше. Виникали гібридні форми культури, в яких поєднувались елементи римської та місцевої традицій.

Система укріплень, яку створив Рим у Британії, не мала аналогів у Західній Європі. Найвідомішими з них стали Адріанів вал (побудований у 122 р. н.е.) та Вал Антоніна (142 р. н.е.), які позначали північні межі провінції. М. Сайко зазначає, що ці структури виконували не лише оборонну, але й символічну функцію, демонструючи могутність Риму та його здатність контролювати кордони [10, с. 101]. Вони служили митними пунктами, центрами торгівлі та навіть культурного обміну. Фортові гарнізони стали осередками римського життя, де легіонери взаємодіяли з місцевим населенням, створюючи соціальні зв'язки.

З економічної точки зору Британія відігравала роль як джерела сировини (олова, свинець, шкіри), так і ринку збуту для імперських товарів. О. Бандаровський стверджує, що завдяки розвинутій системі доріг і портів, Британія стала активним учасником трансєвропейської торгівлі, інтегруючись до єдиного економічного простору Риму [1, с. 275]. Система оподаткування забезпечувала регулярне надходження коштів до імперської казни, а нові поселення сприяли розвитку землеробства та ремесел. Таким чином, Британія поступово перетворювалася на важливий елемент імперської економіки.

Однак у IV–V ст. ситуація почала змінюватися. Унаслідок загальної кризи Римської імперії, численних вторгнень варварів на континенті та внутрішніх політичних конфліктів, Рим змушений був поступово згортати свою присутність у Британії. У 410 р. н.е. імператор Гонорій офіційно повідомив місцеві громади про неможливість надалі забезпечувати їм військовий захист. Такий крок фактично означав завершення римської епохи на острові [8, с. 390]. У подальшому почався процес утворення постримських королівств, які, попри збереження окремих елементів римської культури, мали вже іншу політичну та етнічну природу.

Узагальнену характеристику етапів римського завоювання Британії представлено в Додатку Б, що дозволяє простежити еволюцію військової та адміністративної стратегії Риму.

Отже, спроби Риму підкорити Британію мали глибокі й тривалі наслідки. Рим залишив по собі розвинуту інфраструктуру, адміністративні традиції, правову систему та культурні наративи, що вплинули на подальший розвиток регіону. Попри тимчасовість прямого контролю, спадщина імперії жила ще довго після її відходу, формуючи основи британської ідентичності та історичної пам'яті.

Висновки до 2 розділу

Розгляд завоювальницьких походів Римської держави на Британію в I столітті до н.е. дозволяє зробити висновок про їх багатовимірний і далекосяжний характер. Експедиції Юлія Цезаря в 55 і 54 роках до н.е. не мали на меті негайну анексію, однак стали визначальним етапом у встановленні перших політичних, дипломатичних і військових контактів між Римом та британськими племенами. Вони мали вагоме пропагандистське і стратегічне значення, сприяли

формуванню уявлення про Британію як потенційну римську провінцію, що в подальшому виправдовувало нові імперські кампанії.

Завдяки походам Цезаря було не лише закладено основи для подальшої колонізації, а й здобуто цінний досвід у морській справі та військовій логістиці, що мав практичне застосування в інших регіонах імперії. Незважаючи на тимчасовість військової присутності, римська дипломатія зуміла встановити зв'язки з низкою місцевих правителів, що сприяло розвитку торгівлі, обміну ресурсами та поширенню ідеологічного впливу Риму.

У подальші десятиліття, особливо після кампанії імператора Клавдія, римський контроль над Британією став реальністю. Однак, навіть за умов імперського панування, зберігалися елементи місцевої автономії, гібридні форми культури та періодичний спротив, що свідчить про складність і неоднорідність процесу завоювання.

РОЗДІЛ 3. РИМСЬКІ ЗАВОЮВАННЯ БРИТАНІЇ В І–ІІ СТОЛІТТІ НАШОЇ ЕРИ

3.1 Римські походи на землі Британських островів у І столітті нашої ери

У І столітті нашої ери Римська імперія здійснила масштабну експансію на територію сучасної Великої Британії. Дані походи стали важливою частиною імперської політики зміцнення кордонів. Вони були обумовлені як стратегічними потребами, так і політичними амбіціями правлячих імператорів. Завоювання нових земель розглядалося як інструмент легітимації влади. Рим прагнув інтегрувати британські племена до свого економічного і культурного простору. Першим успішним вторгненням стало вторгнення імператора Клавдія в 43 році н.е.

Вторгнення Клавдія мало чітко визначені цілі та було ретельно підготовлене. Армія налічувала близько 40 тисяч солдатів, до її складу входили чотири легіони, допоміжні частини та численний флот, що забезпечував висадку та постачання. Кампанія розпочалася в 43 році н.е. і швидко увінчалась перемогою над племенем катувеллаунів, що стало переломним моментом у підкоренні південних районів Британії. Після цих подій на завойованих землях було утворено провінцію «Британія», яка стала повноцінною частиною Римської імперії. Столицею нової провінції став Камулодун (сучасний Колчестер), де розмістилися перші адміністративні органи, військові гарнізони та храми римських богів. Тому, місто швидко перетворилося на центр римської влади, символ присутності імперії та взірець римської урбаністики в провінціях [7, с. 88].

Активне впровадження римських порядків у регіоні проявилось не лише в адміністративних змінах, а й у зміні побуту, мови, архітектури та релігії. За словами І. В. Матковського, особливу увагу було приділено інтеграції місцевих

еліт, які отримували римське громадянство та включалися до провінційного управління [7, с. 89]. У Камулодуні почалося активне будівництво — зводилися форуми, амфітеатри, терми та храми, що мало на меті не лише впорядкувати міське життя, а й унаочнити могутність Риму [14, с. 113]. Крім того, римські архітектурні моделі стали прикладом для інших поселень Британії, поширюючи зразки цивілізаційного стилю імперії. Як зазначає О. Бандаровський, така стратегія мала не лише практичний, а й глибокий ідеологічний зміст — Рим демонстрував культурну перевагу та «освічував» варварські території [1, с. 204]. Таким чином, вторгнення Клавдія не обмежувалося військовою кампанією — воно запустило тривалий процес трансформації всього регіону за римським зразком.

Одним з головних інструментів контролю Риму на території Британії була добре організована система фортів і доріг. Форти слугували не лише військовими базами, а й адміністративними центрами, з яких здійснювався контроль за місцевим населенням. Їхнє стратегічне розташування дозволяло оперативно реагувати на повстання або вторгнення з півночі. Особливу роль у цьому відігравав Адріанів вал, збудований у 122 році н.е., який, за словами М. Сайка, був не просто оборонною лінією, а інструментом політичного та культурного впливу на прикордонні території [10, с. 101]. Форти вздовж валу виконували функції митниць, гарнізонів і вузлів комунікацій. Через них Рим здійснював централізоване постачання військ, а також контроль над економічною діяльністю у прикордонних регіонах.

Не менш важливою була розгалужена мережа доріг, прокладених від фортів до основних міських центрів провінції. Як зазначає І. В. Матковський, дороги дозволяли забезпечити високу мобільність армії та сприяли розвитку внутрішньої торгівлі [7, с. 88]. Вони також стали каналами культурного обміну, оскільки через них поширювалися римські товари, мова, традиції та адміністративні моделі. Військова інфраструктура створювала передумови для

економічної інтеграції Британії в імперську систему. Будівництво нових міст у прифронтових зонах сприяло процесам урбанізації, що наближало спосіб життя місцевого населення до римських стандартів, що, у свою чергу, пришвидшувало процес культурної асиміляції та укріплювало політичну стабільність регіону [14, с. 114].

Романізація Британії відбувалася насамперед у містах. Там впроваджувалися римське право, мова, архітектура й релігія. Сільська місцевість довше зберігала традиційний спосіб життя. Проте поступово й тут почали поширюватися римські звичаї, що сприяло формуванню гібридної культури. Місцеві еліти часто інтегрувалися в римську адміністративну систему.

Додаток В ілюструє основні центри римського управління в провінційній Британії. Дані міста виконували ключові адміністративні та військові функції. Вони сприяли контролю території, поширенню римської культури й економічному розвитку. У кожному з них дислокувалися гарнізони і діяли ринки. Через міста здійснювалася комунікація з іншими провінціями імперії. Вони стали символами імперської присутності на острові.

Повстання проти римського панування не припинялися впродовж першого століття н.е., свідчачи про глибоку напругу між римською адміністрацією та місцевими громадами. Наймасштабнішим із них стало повстання Будіки у 60–61 рр. н.е., яке охопило території кількох племен, зокрема іценів, триновантів і частину катувеллаунів. Причиною виступу стали жорстокі дії римських чиновників, зокрема конфіскація земель, образа королівської родини та насильницьке стягнення податків [33, с. 147–148; 46, с. 92]. Повстанці знищили кілька римських поселень, зокрема Колчестер, Лондон і Сент-Олбанс, що стало серйозним ударом по престижу імперії.

Римська реакція на повстання була надзвичайно жорсткою. Після придушення повстання під командуванням Гая Светонія Пауліна почалася активна реорганізація провінційної політики. Було вирішено посилити римську

присутність у вигляді нових фортів, доріг і колоній, але водночас — пом'якшити адміністративну політику щодо місцевого населення [5, с. 94; 14, с. 115]. Влада почала інтегрувати місцеву знать у систему управління, надаючи їм привілеї та громадянство, що відповідало зміні стратегії «внутрішньої романізації». Саме після повстання Будіки відбувся зсув у бік більш гнучкого управління провінцією, що дозволило стабілізувати ситуацію на тривалий час.

Іншою важливою зміною в контексті римського панування в Британії стало створення символічних та функціональних меж імперії. Будівництво Адріанового валу (122 р. н.е.) та Валю Антоніна (поч. 140-х рр. н.е.) не лише позначало північні рубежі римського впливу, а й виконувало низку стратегічних функцій. Такі структури стали візуальним втіленням римської могутності, символами контролю над варварськими територіями і втіленням цивілізаційного порядку, який Рим прагнув нав'язати [15, с. 88–90; 22, с. 1017–1019].

Уздовж валів розташовувалися численні форти, вежі спостереження та пункти перепусток, що дозволяло ефективно регулювати переміщення людей і товарів між провінцією та варварськими землями. Крім військової функції, ці лінії мали також економічне та соціальне значення — поблизу валів формувалися поселення, ринки, виникали осередки римської культури. Згідно з даними археологічних досліджень, місцеве населення, що мешкало поруч із валами, поступово адаптувалося до римського способу життя, переймаючи архітектуру, побутові практики та навіть релігійні елементи [7, с. 89; 44, с. 16–18]. Таким чином, вали стали не лише оборонними структурами, а й каналами культурної трансформації.

Крім військових і політичних структур, економіка відігравала ключову роль у стабілізації та розвитку провінції Британія. Після завоювання римляни впровадили систему оподаткування, яка базувалася на зборі податків у грошовій та натуральній формах. Як зазначає О. Бандаровський, податки стягувалися з орної землі, худоби, ремісничої діяльності та торгівлі, що забезпечувало

регулярні надходження до імперської скарбниці [1, с. 275]. Окрім цього, провінція інтегрувалася в широку торгову мережу, яка з'єднувала її з Галлією, Іспанією та іншими частинами Римської імперії. Британія постачала метали (зокрема олово, свинець і залізо), шкіру, зерно та інші важливі сировинні ресурси. Рим у відповідь експортував предмети розкоші, кераміку, вино, оливкову олію, що сприяло не лише економічному зростанню, але й культурній асиміляції [49, с. 225].

Економічні зв'язки між центром і провінцією мали значний вплив на соціальну структуру Британії. І. В. Матковський зазначає, що розвиток торгівлі та ремесел сприяв формуванню нового прошарку заможних провінціалів, які отримували вигоду від контактів з Римом [7, с. 90]. Багато місцевих мешканців залучалися до виробництва кераміки, будівництва, обробки металу, що дозволяло їм покращити своє економічне становище. Розвиток ринку стимулював урбанізацію — навколо великих міст виникали торгові осередки та ярмарки. Також розширювався грошовий обіг: у провінції масово карбувалися римські монети, що засвідчувало глибину економічної інтеграції. Отже, економічна модель, запроваджена Римом, не лише зміцнила контроль над територією, а й трансформувала повсякденне життя місцевого населення [49, с. 230].

Наприкінці I століття римська присутність у Британії стала стабільною. Формувалися нові покоління жителів, які сприймали себе як римлян. Хоча повне злиття культур не відбулося, інтеграція була глибокою. Місцева релігія поєднувалась із римськими культами. Залишки цієї культури збереглися в археологічних пам'ятках. Британія остаточно увійшла до кола римських провінцій.

3.2 Римські походи на землі Британських островів у II столітті нашої ери

У II столітті нашої ери римська присутність на Британських островах досягла свого апогею. Саме в цей період були здійснені масштабні воєнні кампанії, спрямовані на укріплення північного кордону провінції. Найвідомішим прикладом є побудова Адріанового валу, що позначив межу впливу Риму в північній Британії. Такий монументальний проєкт мав не лише оборонне, а й символічне значення, адже вказував на зміну імперської стратегії від експансії до утримання територій. Зведення валу супроводжувалося зміцненням гарнізонів та організацією інфраструктури уздовж кордону. За словами Д. Маттінглі, такий підхід дозволив Риму ефективно контролювати рух населення та товарів у прикордонній зоні [33, с. 87–88].

Військові дії супроводжувались дипломатичними зусиллями щодо укладення мирних угод з місцевими племенами. Римляни прагнули уникнути затяжних конфліктів, адже вони потребували значних ресурсів і людей, що були обмеженими навіть у межах імперії. Політика так званої «зовнішньої романізації» передбачала не лише залякування силою, а й інкорпорацію еліт варварських племен до римської системи управління. Часто використовувались практики дарування титулів, посад чи матеріальних благ тим, хто визнавав владу імператора. Така стратегія була успішною, особливо в регіонах з невисоким рівнем централізації місцевого населення. Як наголошує Д. Маттінглі, саме завдяки поєднанню сили й дипломатії Рим зумів утвердити відносно стабільне панування у північній частині Британії [33, с. 89].

Імператор Адріан, розпочавши будівництво валу у 122 році н.е., мав на меті створити не лише фізичний, а й символічний кордон імперії. Вал простягався від узбережжя Солвей-Ферт на заході до річки Тайн на сході, охоплюючи стратегічно важливі території. Фортифікаційна система включала не тільки сам вал, а й численні допоміжні споруди — вежі, брами, укріплені табори та дороги. Вона дозволяла римським військовим формуванням ефективно реагувати на

загрози з боку каледонських племен. Археологічні дані свідчать про те, що вал був побудований із ретельно обробленого каменю на більшості ділянок, що вказує на високий рівень інженерного планування. Саме ця монументальність мала на меті підкреслити незламність та порядок, які Рим ніс із собою [22, с. 1017].

Окрім оборонної функції, вал Адріана виконував і адміністративну роль. Він став частиною ширшої системи прикордонного контролю, через яку здійснювався рух товарів, людей та збори податків. Вздовж валу проходила військова дорога, яка з'єднувала основні форти й дозволяла швидко переміщати легіони у разі загрози. За даними Dunstan P., така логістична мережа дозволяла Риму закріпити присутність у віддалених регіонах, не покладаючись лише на локальні сили [22, с. 1021]. Також варто зазначити, що система контролю на валу мала включення до провінційної економіки, зокрема через мита на перевезення. Таким чином, вал Адріана був не лише військовою спорудою, а й політичним, економічним та ідеологічним інструментом римської влади.

Після завершення будівництва Адріанового валу, наступним етапом римської експансії стала кампанія імператора Антоніна Пія. У 142 році н.е. за його наказом війська просунулися на північ, до регіону сучасної Шотландії, де почалося спорудження нового оборонного укріплення — Валлу Антоніна. Такий вал мав на меті не лише посунути кордон, а й продемонструвати продовження наступальної політики Риму. Він був коротшим — близько 60 км — і будувався переважно з торфу та деревини, що робило його менш стійким до ворожих нападів. Водночас, за даними археологічних розкопок, укріплення супроводжувалося системою ровів, бастіонів і фортифікаційних воріт [33, с. 116]. Його спорудження супроводжувалось широкою мілітаризацією регіону та тимчасовим встановленням контролю над новими територіями.

Однак незважаючи на початковий успіх, Вал Антоніна проіснував відносно недовго. Складні природні умови, численні повстання та логістичні виклики

змусили римлян переглянути свою політику в цьому регіоні. Вже у 160-х роках н.е. вони почали відступати до раніше укріпленого кордону по лінії Адріанового валу. Таке рішення засвідчило пріоритет оборонної стратегії над агресивною експансією в умовах зростаючих зовнішніх загроз. Історики, зокрема Д. Маттінглі, вважають, що похід Антоніна, хоча й амбітний, не мав тривалого впливу на геополітичну ситуацію в північній Британії [33, с. 118]. Таким чином, ця кампанія стала прикладом обмежених можливостей імперії у прикордонних регіонах.

Військові дії римлян у II столітті супроводжувались не лише будівництвом оборонних споруд, а й активною колонізацією територій уздовж прикордонних валів. У місцях постійної дислокації легіонів виникали не лише укріплені табори, а й цивільні поселення — канаби, де проживали ремісники, торговці, родини воїнів і місцеве населення. Таке співіснування сприяло формуванню соціальних зв'язків і поступовому проникненню римських норм у повсякденне життя тубільців. Археологічні розкопки в районах уздовж Валлу Адріана та Валлу Антоніна демонструють велику кількість знахідок римського походження. Йдеться зокрема про кераміку, монети, глечики, фібули та інші прикраси, які були поширені у побуті римських колоністів і місцевих мешканців [18, с. 125]. Наявність таких артефактів вказує на економічний і культурний обмін, що відбувався між двома середовищами.

Крім економічної ролі, римська армія стала каталізатором культурної трансформації у прикордонних регіонах Британії. Легіонери, що прибували з різних частин імперії, приносили із собою мову, звичаї, релігійні вірування й адміністративну практику. Згідно з аналізом Журавля Д. І., саме військові стали основними провідниками романізації у прикордонних областях, де цивільні структури ще не були розвинені [5, с. 91]. Навколо гарнізонів виникали елементи римського побуту — терми, форуми, дороги, що ставало моделлю для наслідування. Водночас римляни також пристосовувалися до місцевих умов,

зокрема у сфері житлового будівництва чи харчування. Така взаємодія створювала новий тип культурної ідентичності, що поєднував елементи римського та автохтонного світогляду.

Боротьба з повстаннями залишалася однією з головних проблем римської влади в Британії протягом усього II століття. Найбільш активними були каледонські племена, що мешкали північніше Адріанового та Антонінового валів. Вони не лише відмовлялися визнавати римське панування, а й організовували добре скоординовані напади на прикордонні форти, адміністративні центри та інфраструктурні об'єкти. Римська реакція була негайною: імперія направляла додаткові легіони, проводила реконструкцію оборонних споруд та зміцнювала систему постачання [33, с. 122]. Придушення повстань, як правило, супроводжувалося жорсткими каральними акціями, які включали спалення поселень, депортацію мешканців і встановлення прямої військової влади. Такі заходи хоча й давали тимчасовий ефект, але не усували корінних причин спротиву.

У відповідь на постійні загрози, римляни також застосовували політику розділай і володарюй, укладаючи окремі союзи з лояльними племенами, що дозволяло не лише ізолювати активних повстанців, а й залучати місцевих до служби в римських допоміжних частинах. Такі дії мали подвійний ефект: послаблення загального опору та інтеграція частини місцевого населення у римську систему. Проте, навіть ці заходи не гарантували тривалої стабільності, оскільки незадоволення ідентичністю колоніального порядку залишалося високим. За словами Д. Маттінглі, влада Риму в північній Британії трималася радше на військовій силі, ніж на широкій підтримці серед населення [33, с. 124]. Усі ці фактори свідчать про складність контролю прикордонних регіонів навіть у період відносного розквіту імперії.

У II столітті на півдні Британії спостерігався справжній розквіт урбанізації, що значною мірою був зумовлений попередніми військовими кампаніями та

встановленням стабільного римського контролю. Завдяки зменшенню загрози з боку варварських племен, імперія змогла зосередити зусилля на розбудові міської інфраструктури, яка слугувала не лише господарським, а й політичним цілям. Римляни активно будували дороги, які з'єднували ключові населені пункти з військовими базами, що дозволяло швидко реагувати на будь-які виклики. Також зводилися акведуки, терми, театри, ринки та інші громадські споруди, які формували новий міський ландшафт. У таких містах, як Лондиній, Камулодунум та Веруламій, римський спосіб життя ставав домінуючим. Такі центри стали осередками латинізації, поширення римського права та культури серед місцевого населення [7, с. 89].

Окрему роль відігравав легіон, розташований в Еборакумі (сучасний Йорк), який з часом перетворився на головну військову та адміністративну базу на півночі провінції. Його наявність забезпечувала захист регіону, сприяла зростанню економіки та приваблювала купців і ремісників. У місті формувався новий соціальний прошарок — змішане населення з ветеранів, колоністів і місцевих мешканців. Саме тут почалося формування провінційної еліти, лояльної до імперії та включеної у систему управління. Згідно з дослідженнями І. В. Матковського, багато представників цієї еліти отримували римське громадянство і виконували управлінські функції [7, с. 90]. Таким чином, урбанізація стала не лише проявом економічного розвитку, а й інструментом римської асиміляційної політики.

Римські походи в Британії у II столітті н.е. мали важливе значення не лише для регіональної стабільності, а й для внутрішньої політики імперії. Перемоги у віддалених провінціях, зокрема в північній Британії, активно використовувалися як засіб підвищення популярності правлячої династії. Імператори, особливо Адріан та Антонін Пій, прагнули створити образ сильного та непохитного правителя, який здатен навести порядок навіть на межах імперії. Для цього використовувалися інструменти візуальної пропаганди — монетні емісії з

написами про перемоги, тріумфальні арки, присвяти на камені. Наприклад, численні знахідки монет із зображенням римських богів-покровителів перемоги або сценами підкорення племен свідчать про цілеспрямовану пропаганду на імперському рівні [1, с. 259]. Такі елементи підсилювали авторитет імператорської влади серед громадян Риму.

Ця стратегія мала також функцію мобілізації — як у моральному, так і в адміністративному сенсі. Інформація про успішні кампанії використовувалася для зміцнення легітимності імператора перед сенатом, армією та населенням. Завдяки перемогам у Британії, правителі могли демонструвати здатність захищати імперію від зовнішніх загроз і водночас зміцнювати внутрішній порядок. Британія у цьому контексті виступала не лише як далекий театр бойових дій, а як важливий політичний ресурс, що мав вплив на баланс сил у самій Італії. Присутність Риму в цій провінції засвідчувала стабільність кордонів імперії та її здатність контролювати навіть найвіддаленіші області. Як наслідок, походи в Британії сприяли не лише розширенню територій, а й формуванню політичної міфології про могутність Риму.

У сучасній історіографії спостерігається суттєвий зсув у підходах до вивчення римських кампаній у Британії. Якщо раніше перевага надавалася опису військових дій, хронології походів та тріумфам імператорів, то нині основна увага зміщується до гуманітарного та культурного аспекту взаємодії. Новітні дослідження концентруються на щоденному житті населення, змінах у соціальних структурах та адаптації місцевих спільнот до нових умов. Особливо важливим стало вивчення того, як римські завоювання впливали на місцеву економіку, торгівлю, ремесло та родинні зв'язки. Такий підхід дозволяє виявити динаміку взаємної трансформації — римляни не лише змінювали Британію, а й самі зазнавали впливу місцевої культури. Саме тому дедалі частіше використовується поняття «гібридної ідентичності», яке фіксує процес культурної взаємодії, а не асиміляції [20, с. 119].

Цей новий підхід підтримується археологічними дослідженнями, що демонструють широкий спектр матеріальної культури, у якій поєднуються римські й британські елементи. Від фрагментів кераміки до архітектурних форм — знахідки свідчать про існування спільного простору побуту, де взаємопроникнення культур було нормою. Наприклад, у римських віллах часто виявляють місцеві зразки посуду або предмети, характерні для кельтських традицій. Також фіксується поширення культів, які об'єднували римських та місцевих богів у єдину релігійну практику, що свідчить про адаптивність обох сторін та відсутність жорсткого культурного протистояння. Сучасна історіографія, таким чином, розглядає романізацію як багатовекторний і складний процес, що не зводиться лише до панування сили.

Таким чином, римські походи на землі Британських островів у II столітті н.е. стали визначальним етапом у формуванні північного кордону імперії. Вони поєднували військові, дипломатичні, економічні й культурні інструменти впливу. Побудова валів, інтеграція місцевого населення та поширення римського стилю життя свідчать про комплексність імперської політики. Попри спротив, Рим зумів закріпитися в регіоні й перетворити його на важливу частину імперії. Тому, досвід Британії став унікальним прикладом провінційного управління. Він залишається предметом живих дискусій в науці й дотепер.

Висновки до розділу 3

У I столітті н.е. римські завоювання на території Британських островів започаткували процес активної інтеграції нових земель до складу Римської імперії. Вторгнення імператора Клавдія в 43 році н.е. започаткувало створення провінції Британія, що супроводжувалося розвитком урбаністичних центрів і впровадженням римських адміністративних структур. Значну роль у стабілізації

становища відіграла військова інфраструктура — форти, дороги, вал Адріана. Військова присутність сприяла економічній і культурній трансформації регіону, зокрема поширенню римських норм у міському середовищі. Проте опір місцевих племен, зокрема повстання Будіки, вказував на складність романізації. Поступове пом'якшення імперської політики дозволило залучити місцеву еліту до управління.

У II столітті н.е. Рим зосередив зусилля на утриманні кордонів і зміцненні своєї присутності у північній Британії. Побудова Адріанового валу та пізніше Валлу Антоніна стали ключовими етапами у розмежуванні римських володінь та варварських земель. Військова експансія супроводжувалась колонізацією, розвитком цивільної інфраструктури та економічною інтеграцією. Форти, канаби та міста стали осередками римського впливу, сприяючи поширенню мови, права, архітектури й побуту. Водночас тривалі повстання свідчили про неповну асиміляцію місцевого населення та потребу в компромісних формах співіснування. У цьому контексті Британія виступала як арена гібридної взаємодії культур.

Таким чином, досвід Риму в Британії став унікальним прикладом імперської інтеграції з тривалими наслідками для розвитку європейської цивілізації. Він залишається важливим напрямом сучасних міждисциплінарних досліджень.

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИКА РИМСЬКОЇ ВЛАДИ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО БРИТСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В ІІІ–ІV СТОЛІТТІ НАШОЇ ЕРИ

4.1 Закріплення римлян на території Південної Британії в ІІІ–ІV столітті нашої ери

У ІІІ столітті нашої ери Римська імперія зосередила увагу на утриманні південних територій Британії, які залишалися ключовими з огляду на стратегічне і економічне значення. Попри загальні кризи у внутрішній політиці імперії, південь Британії зберігав відносну стабільність. Тут розміщувалися великі військові гарнізони, важливі адміністративні центри та торговельні маршрути. Активізувалося будівництво оборонних споруд, зокрема укріплень уздовж узбережжя проти нападів піктів та саксів. Одночасно Рим стимулював розвиток інфраструктури та зміцнення контактів з місцевим населенням. Завдяки цьому регіон продовжував бути одним з найрозвиненіших у провінції [33, с. 228].

Одним із головних чинників збереження римського впливу на півдні Британії була міцна інфраструктура. Побудовані ще в попередні століття дороги, акведуки, адміністративні будівлі й укріплення активно використовувалися і модернізувалися, що дозволяло забезпечити належний рівень комунікацій та логістики між військовими базами та цивільними центрами. Важливою була і роль фортів, які слугували осередками безпеки й порядку. У ІІІ–ІV століттях вони також виконували функції митних пунктів і центрів збору податків чим зміцнювало державну владу на місцях і підтримувало економічну стабільність [7, с. 90].

Період ІІІ–ІV століть був позначений суттєвими змінами у римській військовій політиці на території Британії, що відображали загальну трансформацію імперського підходу до оборони провінцій. Замість масивних легіонерських формувань, які домінували у попередні століття, все частіше використовувалися мобільні частини — *comitatenses*, здатні швидко

переміщуватись між загрозливими ділянками. Крім того, зростало значення місцевих допоміжних підрозділів (*limitanei*), які були тісно пов'язані з територією служби. Така структура дозволяла одночасно підтримувати військову присутність і бути більш адаптованою до несподіваних загроз, які ставали дедалі частішими через активізацію зовнішніх нападників. Згідно з дослідженнями М. Сайка, мобільність римських військ у Британії у цей період стала визначальним чинником збереження контролю над провінцією [10, с. 198].

Одночасно римляни зіштовхнулися з новою хвилею загроз з боку саксів, які розпочали регулярні морські рейди на південне узбережжя Британії. Такі набіги мали руйнівний характер і змушували імперію вживати нових заходів для зміцнення прибережної оборони. Саме в цей час виникає мережа прибережних фортів, відома як Саксонський берег (*Litus Saxonicum*), що простягалася від Кенту до гирла річки Северн. Форти були укріплені потужними мурованими стінами, мали прямий вихід до моря і гарнізони, здатні швидко відповідати на загрози. Їхнє стратегічне розташування дозволяло перехоплювати ворога ще до його висадки на берег, поєднуючи функції військового контролю і спостереження. Таким чином, оборонна система III–IV століть стала основою для стримування нових викликів і символом адаптації Риму до зміненої геополітичної ситуації.

У III–IV століттях міста південної Британії поступово трансформувалися на справжні культурні, адміністративні та релігійні осередки, що уособлювали римський спосіб життя. Урбанізація досягла значного рівня: у містах зводилися монументальні споруди — форуми, базиліки, громадські лазні (терми), театри та храми. Дані архітектурні елементи не лише забезпечували життєдіяльність громади, а й демонстрували цивілізаційні цінності Риму. Вони ставали символами стабільності та впорядкованості, що особливо важливо в умовах зростаючих зовнішніх загроз. Крім того, міста мали чітку планувальну структуру з ринковими площами, вулицями з бруківкою, водопроводами та каналізацією,

що засвідчує високий рівень міського комфорту [18, с. 137]. Таким чином, південні урбаністичні центри стали справжніми вітринами римського панування.

Економічне життя міст було інтенсивним і різноманітним. В археологічних джерелах зафіксовані численні ремісничі майстерні, склади, монетні двори, що вказує на економічну автономність і міцну інтеграцію у торговельну мережу імперії. Особливо виділявся Лондиній (сучасний Лондон), який був не лише центром комерції, а й місцем розміщення провінційної адміністрації. Саме тут концентрувались митні служби, військове управління, фінансові органи та резиденції чиновників, що свідчить про стратегічне значення цього міста. Розвиток міст супроводжувався активною участю місцевих еліт, які отримували римське громадянство та включалися в систему управління. Такі еліти підтримували римський порядок, одночасно зберігаючи частину власних культурних особливостей, що сприяло формуванню гібридної ідентичності. Міста південної Британії стали базовими елементами для тривалого збереження римської присутності в регіоні.

Закріплення римської влади в південній Британії супроводжувалося активною романізацією місцевого населення. Римські звичаї, архітектура, право й мова ставали частиною повсякденного життя. У регіоні зростала кількість змішаних шлюбів, спільних культових практик і об'єднань громадянського типу. Місцева знать поступово асимілювалася та брала участь у провінційному управлінні, що дозволяло римлянам зменшити витрати на пряме управління та забезпечити лояльність населення. За словами Д. Журавля, римська система влади була досить гнучкою і враховувала специфіку регіону [5, с. 93].

Окремої уваги заслуговує релігійна трансформація південної Британії в III–IV століттях, коли римська релігія почала значно впливати на місцеві вірування. Поширення римських культів, таких як культ Юпітера, Мінерви, Мітри та інших божеств, призвело до істотних змін у релігійному ландшафті регіону. Храми цих богів будувалися в центрі міст, а також поблизу військових баз, що

підкреслювало їхню важливість для стабільності і контролю в провінції. Спостерігається тенденція до інтеграції римських божеств із місцевими віруваннями, що сприяло збереженню традиційних практик поряд із римськими нововведеннями. Водночас цей період характеризується поширенням християнства, яке набувало популярності серед населення, що підтверджується численними археологічними знахідками, включаючи елементи християнської символіки на гробницях та у храмах. Як зазначає А. Нортон, релігія в цей час стає важливим інструментом соціальної інтеграції, сприяючи не лише культурному злиттю, а й формуванню єдиного імперського ідентичного простору [37, с. 150]. Такий процес змінював не лише релігійну карту, але й соціальну структуру, даючи можливість різним групам населення знаходити спільну основу для взаємодії та кооперації.

Економічна активність південної Британії в пізньоримський період зберігала високий рівень, попри загальні труднощі в імперії. Регіон експортував метали, кераміку, сільськогосподарську продукцію. Водночас імпортувалися товари з Галлії, Іспанії, Північної Африки. Торговельні зв'язки забезпечували стабільне функціонування міських економік. Мережа доріг сприяла швидкому переміщенню товарів і військ. За даними Р. Вілсона, південна Британія залишалася важливою ланкою римської економіки до кінця IV століття [49, с. 230].

Під кінець IV століття посилюється тиск варварських племен, що поступово послаблює римську присутність. Рим змушений скорочувати кількість гарнізонів і перекидати війська на континент. Попри це, деякі міста зберігали самоуправління і продовжували існувати як локальні центри влади. Місцева еліта намагалася зберегти римські інституції, адаптуючи їх до нових умов, що свідчить про глибоке вкорінення римської моделі в регіоні. Як наголошує Т. Холонюк, римська адміністративна спадщина залишила значний слід [13, с. 112].

Додаток Г ілюструє ключові укріплені центри Південної Британії в III–IV століттях н.е., їхню військову та адміністративну роль, а також час побудови, що дозволяє простежити еволюцію римської оборонної стратегії в регіоні [15, с. 91].

Таким чином, у III–IV століттях відбулося остаточне закріплення римського впливу на півдні Британії. Римляни зуміли створити стійку адміністративну, культурну та економічну систему, що зберігалася навіть у періоди зовнішніх загроз. Міста стали опорними пунктами імперської влади. Культурна взаємодія створила нову ідентичність, яка поєднувала римські та місцеві елементи. Навіть після відходу римлян ці землі зберігали риси імперської організації.

4.2 Розбудова римської системи управління захопленою територією Південної Британії

Розбудова римської системи управління захопленою територією Південної Британії стала важливим етапом у консолідації римської влади на нових землях. Після завоювання, римська адміністрація активно впроваджувала систему провінційного управління, яке включало військовий контроль та цивільне управління. Основу адміністративної структури становили створені провінції, кожна з яких управлялась спеціально призначеними намісниками. Окрім безпосереднього контролю, намісники мали завдання забезпечити інтеграцію місцевого населення до римської культури, звичаїв і правових норм. Вони також відповідали за організацію збору податків, що були одним з найважливіших джерел наповнення імперського бюджету. Система провінційного управління сприяла не тільки централізації влади, а й поступовій романізації місцевих еліт, які активно залучались до співпраці з Римом.

Водночас римляни створили розгалужену мережу фортець і таборів, що забезпечували безпеку та ефективний контроль над територією [15, с. 87]. Такі фортифікаційні споруди були стратегічно розміщені вздовж основних шляхів і кордонів провінції, утворюючи єдину систему захисту та комунікації. Значну роль у системі управління відігравали легіони, які виконували не лише оборонні функції, але й адміністративні обов'язки. Легіонери займалися будівництвом доріг, мостів і оборонних споруд, що суттєво покращувало інфраструктуру регіону. Військові підрозділи також брали участь у придушенні місцевих повстань, що дозволяло оперативно реагувати на виклики та зберігати стабільність у регіоні [10, с. 203]. Завдяки поєднанню військового і цивільного компонентів управління, римлянам вдалося створити дієвий механізм контролю, що забезпечував їхнє домінування у Південній Британії на тривалий час.

Однією з головних характеристик римського управління було впровадження римського права, що сприяло швидкій інтеграції захоплених територій, що дозволило чітко регламентувати місцеві відносини та встановити порядок, зрозумілий як римлянам, так і місцевому населенню [12, с. 150]. Поширення римського права супроводжувалось запровадженням нових судових процедур і норм, які стандартизували систему правосуддя, зменшуючи можливість виникнення конфліктів на ґрунті різних юридичних традицій. Завдяки цьому місцеве населення поступово звикало до імперської адміністративної культури, яка ставала невід'ємною частиною щоденного життя. Важливою перевагою римської правової системи стала її гнучкість, що дозволяла враховувати певні місцеві традиції та особливості, що, своєю чергою, полегшувало сприйняття нових законів і приписів на місцях.

Ключову роль у стабілізації управління Південною Британією відігравала місцева аристократія, яка активно включалась до нової адміністративної структури, що забезпечувало додатковий контроль через створення лояльних еліт [28, с. 192]. Представники місцевих правлячих родів отримували привілеї, посади

та матеріальні вигоди в обмін на визнання римської влади і підтримку її політики. Цивільні функції на місцях виконували провінційні чиновники, призначені центральною владою, які несли відповідальність за податкову політику та контроль над місцевими ресурсами [13, с. 45]. Саме завдяки централізованому керуванню ресурсами вдавалося досягти економічного зростання регіону та наповнення імперської казни. Крім того, римляни стимулювали розвиток місцевих міст як центрів адміністративного та економічного життя, перетворюючи їх на важливі осередки романізації та взаємодії різних соціальних і культурних груп [17, с. 103]. Особливу увагу приділяли розвитку інфраструктури міст, споруджуючи нові адміністративні будівлі, ринки, терми та амфітеатри, що демонстрували місцевим жителям переваги життя в умовах римської цивілізації.

Римська влада активно підтримувала урбанізацію півдня Британії, що проявилось у швидкому будівництві нових міст за класичним римським зразком. Дані поселення, оснащені сучасною на той час інфраструктурою та комунікаціями, стали важливими вузлами контролю над регіоном і водночас сприяли поширенню римського способу життя [24, с. 685]. Новозбудовані міста, як правило, мали чітке планування з регулярною забудовою вулиць, центральною площею-форумом, громадськими будівлями, ринками та спорудами для відпочинку й розваг, такими як терми та театри. Подібні урбаністичні моделі не тільки забезпечували життєдіяльність міст, але й ставали своєрідними символами могутності й порядку римської цивілізації, демонструючи місцевому населенню переваги життя в складі імперії. Урбанізація сприяла також економічному розвитку, оскільки міста стали центрами ремесел, торгівлі та фінансових операцій, забезпечуючи стабільний приплив коштів до провінційного та центрального бюджетів.

Важливим аспектом успішної урбанізації Південної Британії була розвинена мережа доріг, що поєднувала міста між собою і з центром провінції,

дозволяючи швидко переміщати війська, транспортувати товари та ефективно передавати адміністративні рішення [33, с. 120]. Римські дороги мали стратегічне значення і були збудовані з високою якістю, що гарантувало їхню надійність і довговічність навіть у складних кліматичних умовах Британії. Важливу роль в урбанізації також відіграла колонізація ветеранами, які після завершення військової служби отримували землі у новозбудованих поселеннях і формували стабільні громади, лояльні до Риму [14, с. 112]. Все це не тільки посилювало контроль над місцевим населенням, але й сприяло швидкому укоріненню римських традицій і звичаїв. Таким чином, нові міста стали не лише економічними осередками, але й важливими політичними центрами, через які здійснювався системний контроль і формувалася соціально-політична стабільність регіону [17, с. 105].

Важливим елементом управління стало впровадження податкової системи, яка забезпечувала економічну стабільність регіону. Римляни запровадили стандартизовані податки, що дозволяли ефективно експлуатувати ресурси провінції та наповнювати центральний бюджет імперії [49, с. 225]. До головних видів податків належали земельний податок, що визначався відповідно до розмірів та продуктивності земельних угідь, а також непрямі податки, які стягувались з торгівлі та ремісничого виробництва, що дозволяло римській адміністрації створити стійке та передбачуване джерело доходів, яке спрямовувалося на утримання адміністративного апарату, фінансування армії та розвиток провінції. Водночас місцеве населення отримувало певні економічні переваги, зокрема, доступ до римських ринків, технологій і виробничих методів, що сприяло його поступовій інтеграції в економічний простір імперії [19, с. 120]. Завдяки цьому місцеві громади поступово усвідомлювали переваги перебування у складі великої та стабільної економічної системи, що знижувало опір римській владі.

Податкові збори в провінціях контролювали спеціально призначені чиновники, які мали широкі повноваження та відповідали безпосередньо перед центральною владою [13, с. 130]. Такі посадовці, окрім збору податків, займались регулярним моніторингом господарського стану регіону, визначали перспективні напрямки економічного розвитку та вчасно реагували на можливі кризові явища. Така організація фінансової системи не тільки підтримувала імперську адміністрацію, але й фінансувала важливі для регіону проекти, зокрема будівництво доріг, мостів, портів та акведуків [7, с. 90]. Саме завдяки цим інвестиціям регіон швидко урбанізувався, його господарство стало ефективнішим, а місцеве населення значно покращило свої життєві умови. Податкова система таким чином ставала важливим інструментом не лише економічної, а й соціальної та культурної політики Риму, сприяючи поступовому перетворенню захоплених територій на органічну складову частину імперії.

Процес романізації Південної Британії був невід'ємною частиною системи управління регіоном. Римська влада активно пропагувала свою культуру серед місцевого населення, заохочуючи прийняття римського способу життя та цінностей [5, с. 91]. Все це здійснювалося через систему освіти, культурні заходи, публічні свята, а також за допомогою матеріальних символів римської цивілізації, таких як монументальна архітектура, скульптури, мозаїки та публічні написи. Особливу роль у цьому процесі відігравали місцеві еліти, які приймаючи римські традиції, отримували можливість підняти свій соціальний статус та увійти до складу імперської аристократії [29, с. 14]. Таким чином, римляни успішно створювали лояльну місцеву верхівку, яка сприяла поширенню їхнього впливу серед ширших верств населення. Водночас створювалися сприятливі умови для культурного синкретизму, який дозволяв поступово поєднати місцеві традиції з новими римськими звичаями та сформувати нові, змішані ідентичності, характерні саме для римської Британії [20, с. 118]. Важливим фактором у поширенні романізації було також активне будівництво освітніх і культурних

закладів, таких як школи, бібліотеки та театри, що ставали центрами імперської пропаганди та осередками римської культури в регіоні [9, с. 138].

Важливим напрямком римського управління була релігійна політика, яка підтримувала та активно поширювала імперський культ. Зокрема, через будівництво храмів і святилищ, присвячених римським богам і імператорам, римляни зміцнювали свій культурний та політичний вплив на захоплених територіях [37, с. 150]. Дані культові споруди слугували місцем регулярних церемоній, де пропагувалась лояльність до імперії та обожнювався імператор як символ єдності й стабільності. Проте, попри активне просування імперського культу, римляни виявляли достатньо гнучкості та толерантності щодо місцевих релігійних практик і вірувань, що сприяло мирному співіснуванню різних релігійних традицій і запобігало конфліктам на релігійному ґрунті [37, с. 160]. Особливо активно просувалася ідея обожнювання імператора, яка була важливим інструментом зміцнення політичної лояльності серед місцевих громад [30, с. 37].

Значною особливістю римської системи управління було створення та підтримка розгалуженої мережі комунікацій, таких як дороги, мости та морські порти, що забезпечували ефективний зв'язок між Британією та материковою частиною імперії [43, с. 230]. Висока якість будівництва цих об'єктів дозволяла забезпечити безперервне функціонування військової, адміністративної та економічної систем. Римські дороги прокладалися за чіткими інженерними стандартами, що забезпечувало їхню довговічність навіть в умовах суворого клімату. Саме завдяки цим шляхам римська влада могла оперативно реагувати на військові загрози, швидко перекидати війська до стратегічно важливих точок, а також здійснювати адміністративний нагляд за всією провінцією [46, с. 115]. Комунікаційна система виконувала також важливу ідеологічну функцію, адже підкреслювала присутність і потугу імперії навіть у найвіддаленіших її куточках.

Особливу роль у цій мережі відігравали морські порти, які стали важливими центрами міжнародної торгівлі та логістики, зв'язуючи Британію з

Галлією, Італією та іншими регіонами Римської імперії [49, с. 237]. Вони забезпечували не лише імпорт необхідних товарів, зокрема предметів розкоші, зброї та продуктів харчування, але й експорт місцевих ресурсів — металів, вовни, шкір та зерна. Паралельно з цим дороги, що з'єднували ці порти з внутрішніми районами провінції, сприяли розвитку місцевої економіки, активізуючи торгівлю між містами, селищами та сільськими громадами [46, с. 118]. Завдяки ефективній транспортній інфраструктурі відбувалася не лише економічна інтеграція регіону до імперської системи, а й пришвидшувалася романізація місцевого населення, яке поступово приймало римський спосіб життя.

Таким чином, розбудова римської системи управління в Південній Британії була складним процесом, що включав військовий контроль, цивільне управління, економічну політику та культурну інтеграцію. Завдяки цьому римляни змогли створити стабільну та ефективну систему влади, що дозволила успішно керувати територією.

Висновки до 4 розділу

У III–IV століттях нашої ери Римська імперія зуміла закріпити своє панування на території Південної Британії, створивши розгалужену систему адміністративного, військового та економічного управління. Особливу роль у цьому процесі відіграли розбудова інфраструктури, урбанізація та активне впровадження римських інституцій. Міста стали осередками влади, культури та торгівлі, водночас підтримуючи стабільність і забезпечуючи культурну трансформацію регіону. Оборонні укріплення, зокрема система Саксонського берега, свідчили про адаптацію імперії до нових загроз і прагнення зберегти контроль над стратегічно важливою територією.

Римляни активно впроваджували політику романізації, що включала поширення римської мови, права, релігії та звичаїв. Цей процес забезпечував поступову інтеграцію місцевого населення до імперської системи, сприяв формуванню нової гібридної ідентичності та зниженню опору римській владі. Залучення місцевих еліт до управління сприяло консолідації влади, а економічна політика Риму, зокрема впровадження податкової системи та розвиток торгівлі, забезпечила високий рівень добробуту регіону навіть в умовах загального послаблення імперії.

Таким чином, римська політика щодо Південної Британії у III–IV століттях виявилася надзвичайно гнучкою та ефективною. Завдяки поєднанню військових, адміністративних та культурних інструментів Рим зміг забезпечити тривале домінування в регіоні. Наслідки цього правління залишили глибокий слід у політичній, соціальній та культурній структурі британських земель, що зберігався навіть після формального завершення римського контролю.

ВИСНОВКИ

В ході проведеного дослідження були сформовані наступні висновки.

1. Аналіз джерельної бази свідчить про наявність широкого спектра матеріалів — від праць античних авторів (Цезаря, Тацита, Діона Касія) до археологічних знахідок, які доповнюють письмові свідчення. Окрему цінність становлять епіграфічні пам'ятки, матеріали розкопок у Колчестері, Віндіоланді та інших римських поселеннях. Історіографія питання демонструє еволюцію підходів: від класичної концепції тотального впливу Риму (Моммзен, Хаверфілд) до сучасного бачення романізації як складного процесу культурної взаємодії (Маттінглі, Вулф, Ревелл). Таким чином, джерельна база є ґрунтовною, а історіографія — багат шаровою і дозволяє здійснити комплексне дослідження.

2. Походи Юлія Цезаря у 55 та 54 роках до н.е. не мали довготривалого військового успіху, однак мали символічне значення — саме з них почалося римське проникнення у регіон. Хоча спроба підкорення не завершилася постійною окупацією, ці експедиції відкрили Британію для подальшого втручання з боку Риму. Важливо також, що Цезар започаткував уявлення про Британію як про потенційно інтегровуваний регіон імперії. Отже, завойовницькі кампанії Цезаря стали передумовою систематичної експансії у наступні століття.

3. У I ст. н.е. відбулося масштабне вторгнення імперських військ під командуванням імператора Клавдія, після чого почалася активна мілітарна та адміністративна експансія. Протягом II ст. н.е. Рим зміцнив контроль над значною частиною острова, встановивши систему військових укріплень, таких як Вал Адріана. Кампанії супроводжувались будівництвом доріг, фортів, укріплень, що заклало основу майбутньої романізації. Отже, саме в I–II ст. н.е. відбулося остаточне утвердження римської влади над значною частиною Британії.

4. У III–IV ст. н.е. політика Риму в Британії трансформувалась у бік зміцнення адміністративної централізації. Римляни впроваджували провінційну

систему управління, розвивали міста, інфраструктуру, акведуки, терми, театри. Посилилась інтеграція місцевої еліти до імперських структур через надання римського громадянства, службу у війську та асиміляцію в управлінні. Разом з тим, зберігався опір у прикордонних регіонах. Отже, в цей період римська Британія стала цілісною провінцією зі сформованою інфраструктурою та адміністративним апаратом.

В цілому, робота демонструє, що романізація Британії була складним і багатограним процесом, що поєднував військову експансію, культурну взаємодію, асиміляцію населення та імперське управління, залишивши значний слід у політичному, соціальному та культурному розвитку регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бандаровський О. Історія Стародавнього Риму: курс лекцій. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 472 с.
2. Головка І. Боротьба між Римом і Парфією в період від першого до другого тріумвірату. *Одеський державний археологічний музей. Матеріали з археології Північного Причорномор'я*. 1959. Вип. 3. С. 113–125.
3. Гуменний В. Провінційна адміністрація та східна політика Римської імперії в епоху Юліїв-Клавдіїв. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. Випуск 19. С. 20–27
4. Гуменний В. Східна місія Германіка Цезаря (18-19 рр. н.е.) крізь призму офіційних актів сенату. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2015. Випуск 44. Том.2. С. 28-31
5. Журавель Д. І. Британія у складі Римської імперії: культурна асиміляція чи примус? *Східноєвропейський історичний вісник*. 2020. Вип. 17. С. 89–95.
6. Котигорошко В. Романізація Британії в історіографії (друга половина XX ст. — початок XXI ст.). *Academia.edu*. URL: https://www.academia.edu/35196017/Романізація_Британії_в_історіографії_друга_половина_XX_ст_початок_XXI_ст (дата звернення: 24.03.2025).
7. Матковський І. В. Римське панування в Британії та його вплив на розвиток регіону. *Історичні і політичні дослідження*. 2016. № 1. С. 85–93. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/234695469.pdf> (дата звернення: 24.03.2025).
8. Моммзен Т. Історія Риму: в 5 т. К. : Основи, 1993. Т. 4. *Римська імперія*. 476 с.

9. Підкуймуха Л. С. Культурний аспект римського впливу на Британію в добу імперії. *Наукові праці історичного факультету ЗНУ*. 2018. Вип. 50. С. 136–142.
10. Сайко М. Військове мистецтво Риму в період Імперії. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2022. 312 с.
11. Сайко М. До питання про типологію торгово-кредитних об'єднань у Стародавньому Римі в епоху пізньої республіки (III-I ст. до н.е.). *Наук. вісник БДФА: зб. наук. праць. Серія: Економічні науки. Чернівці: Технодрук*, 2018. Вип. 3 (12) ч. 2. С. 295–304
12. Тищик Б. Ю. Римське приватне право. Львів: Світ, 2015. 456 с.
13. Холонюк Т. В. Адміністративне управління у провінціях Римської імперії. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2014. 228 с.
14. Шевчук В. М. Особливості римської колонізації в Британії. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2015. Вип. 60. С. 110–117.
15. Bishop M. Roman Forts and Frontier Policy in Northern Britain Revisited. *Antiquaries Journal*. 2020. Vol. 100. P. 85–104. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0003581520000071>
16. Briggs H. The Role of Women in Roman Britain: New Perspectives from Funerary Archaeology. *Journal of Roman Studies*. 2022. Vol. 112. P. 88–109.
17. Burnham B. C., Wachter J. The Small Towns of Roman Britain. Berkeley: *University of California Press*, 2020. 395 p.
18. Carter J. Reconsidering the Process of Romanization in Britain: New Evidence from Archaeological Surveys. *Britannia*. 2023. Vol. 54. P. 121–145. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0068113X23000258>
19. Creighton J. Coins and Power in Late Iron Age Britain. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. 232 p.

20. Driessen M. Cultural Hybridization in Roman Britain: Intersections of Roman and Indigenous Identities. *Journal of Roman Archaeology*. 2023. Vol. 36. P. 112–130. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1047759423000061>
21. Driessen M. Local Responses to Empire: A Case Study from Roman Britain. *Journal of Ancient History and Archaeology*. 2022. Vol. 9, No. 1. P. 87–101.
22. Dunstan P. Reinterpreting Hadrian's Wall: Communication, Control and Cultural Exchange. *Antiquity*. 2020. Vol. 94, No. 375. P. 1015–1032. DOI: <https://doi.org/10.15184/aqy.2020.92>
23. Eckardt H. Mobility, Migration and the Roman Provinces. *Journal of Roman Archaeology*. 2019. Vol. 32. P. 27–46. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1047759419000275>
24. Evans J. Identity and Urban Life in Roman Britain: A View from the Provinces. *Cambridge Archaeological Journal*. 2021. Vol. 31, No. 4. P. 679–696. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0959774321000356>
25. Freeman P. Romanization and the Roman Empire: the example of Roman Britain. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*. 1993. Vol. 48, No. 5. P. 1005–1026. DOI: <https://doi.org/10.2307/526181>
26. Gardner A. Agency, Identity and the Roman Past in Britain. *Internet Archaeology*. 2019. No. 53. DOI: <https://doi.org/10.11141/ia.53.6>
27. Gardner A. Decolonizing Roman Britain. *Antiquity*. 2020. Vol. 94, No. 376. P. 1186–1200. DOI: <https://doi.org/10.15184/aqy.2020.140>
28. Hall C. Resistance and Adaptation in Roman Britain: A Study of Local Elites. *Archaeological Dialogues*. 2023. Vol. 30, No. 2. P. 190–208.
29. Hill J. D. Romanisation, gender and class: Recent approaches to identity in Britain and their possible consequences. *Theoretical Roman Archaeology Journal*. 2017. Vol. 6. P. 12–18.
30. Hingley R. Empire, Power and Identity in Roman Britain: A Critical Reappraisal. *Archaeological Dialogues*. 2024. Vol. 31, No. 1. P. 33–50.

31. Hingley R. *Globalizing Roman Culture: Unity, Diversity and Empire*. London: Routledge, 2015. 256 p.
32. Hingley R. Provincial Boundaries in Roman Britain Reconsidered: Constructing Spaces of Colonial Control. *Theoretical Roman Archaeology Journal*. 2020. Vol. 3, No. 1. P. 105–120. DOI: <https://doi.org/10.16995/traj.416>
33. Mattingly D. *An Imperial Possession: Britain in the Roman Empire*. London: Penguin Books, 2017. 616 p.
34. Mattingly D. *Imperialism, Power, and Identity: Experiencing the Roman Empire*. Princeton: Princeton University Press, 2021. 384 p.
35. Mattingly D. Re-evaluating Imperialism: Rethinking Roman Britain in Global Context. *Classical Quarterly*. 2023. Vol. 73, No. 1. P. 114–136.
36. Millett M. *The Romanization of Britain: An Essay in Archaeological Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 208 p.
37. Norton A. Religion and Romanization: The Case of Romano-British Temples. *Journal of Roman Archaeology*. 2020. Vol. 33. P. 147–166.
38. Pitts M., Versluys M. Visual Culture and Romanization: Archaeologies of Identity in the Roman World. *Journal of Roman Studies*. 2015. Vol. 105. P. 1–25.
39. Revell L. Rethinking the Romanization of Britain: New Approaches to Identity in Roman Provinces. *Britannia*. 2017. Vol. 48. P. 1–10. Cambridge University Press. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/britannia/article/abs/rethinking-the-romanization-of-britain-new-approaches-to-identity-in-roman-provinces/1F3E32E0C2C8F2B2077CDA271BE2F6B3> (дата звернення: 24.03.2025)
40. Revell L. *Roman Imperialism and Local Identities*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019. 248 p.
41. Rohl E. Negotiating Roman and Local Identities in Roman Britain: A Case Study from Northern England. *Cambridge Archaeological Journal*. 2021. Vol. 31, No. 3. P. 453–469. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0959774321000113>

42. Roman Britain — an Introduction. *The British Museum*. URL: <https://www.britishmuseum.org/collection/galleries/roman-britain> (дата звернення: 24.03.2025).
43. Salway P. A History of Roman Britain. Oxford: Oxford University Press, 2021. 624 p.
44. Smith J. Roman Britain: New Archaeological Perspectives. ResearchGate. 2018. 28 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/328858828_Roman_Britain_New_Archaeological_Perspectives (дата звернення: 24.03.2025).
45. Thompson R. Imperialism and Identity in Roman Britain: Reassessing the Evidence. *ResearchGate*. 2022. 22 c. URL: https://www.researchgate.net/publication/364108761_Imperialism_and_Identity_in_Roman_Britain_Reassessing_the_Evidence (дата звернення: 24.03.2025).
46. Todd M. Roman Britain. 3rd ed. Oxford: Blackwell Publishing, 2019. 200 p.
47. Wallace-Hadrill A. Revisiting the Concept of Romanization in Light of Postcolonial Critique. *Cambridge Classical Journal*. 2021. Vol. 67. P. 55–74.
48. Webster J. Creolizing the Roman Provinces. *American Journal of Archaeology*. 2021. Vol. 105, No. 2. P. 209–225.
49. Wilson P. The Economy of Roman Britain Reassessed: Trade, Taxation and Local Production. *Oxford Journal of Archaeology*. 2021. Vol. 40, No. 2. P. 220–239.
50. Woolf G. Becoming Roman: The Origins of Provincial Civilization in Gaul. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. 318 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Порівняльна характеристика походів Юлія Цезаря на Британські острови (55 і 54 рр. до н.е.)

Параметр	Похід 55 р. до н.е.	Похід 54 р. до н.е.	Порівняльна характеристика
Кількість легіонів	2	5	Значне посилення військ у 54 р. до н.е.
Наявність кавалерії	Незначна	Так	Друга експедиція краще укомплектована
Підтримка британських племен	Відсутня	Часткова	Налагоджено дипломатичні зв'язки
Тривалість експедиції	Короткочасна	Більш тривала	Розширення зони дій
Результати	Тактична демонстрація	Формальна капітуляція частини вождів	Поступ до майбутньої інтеграції

Додаток Б

Основні етапи римського завоювання Британії

Етап	Рік	Ключові події	Результат
I. Розвідка та демонстрація сили	55–54 до н.е.	Походи Юлія Цезаря	Дипломатичні контакти, пропагандистський ефект
II. Повномасштабне завоювання	43 н.е.	Висадка легіонів Клавдія	Заснування провінції, початок урбанізації
III. Розширення та опір	60–84 н.е.	Повстання Будіки, битви з каледонцями	Зміцнення контролю, побудова валів
IV. Стабілізація та романізація	II–III ст.	Інтеграція в імперську систему	Культурна та економічна трансформація
V. Відхід Риму	410 н.е.	Оголошення про завершення римської присутності	Початок постримської доби

Додаток В

**Основні центри римського управління та їхні функції у провінційній
Британії**

Назва міста	Сучасна назва	Функція	Рік заснування
Камулодун	Колчестер	Перша столиця провінції	43 н.е.
Лондиній	Лондон	Торговий і адміністративний центр	50 н.е.
Ебуракум	Йорк	Військова база на півночі	71 н.е.
Веруламій	Сент-Олбанс	Муніципальне місто	50–60 н.е.

Додаток Г

Основні римські укріплення у Південній Британії в III–IV ст. н.е. та їх функції

Назва форту	Сучасна назва	Функція	Час побудови
Portus Dubris	Дувр	Морський порт, захист узбережжя	III ст. н.е.
Dubris Fort	Річестер	Контроль над дорогами та торговими шляхами	III ст. н.е.
Anderitum	Певенсі	Укріплення проти піратських нападів	IV ст. н.е.
Portus Ardaoni	Портчестер	Оборонний пункт та склад	IV ст. н.е.